

AKADEMIN FÖR UTBILDNING OCH EKONOMI
Avdelningen för humaniora

”And the legend builds with every telling.”

Om Staffanslegenden och dess betydelse för Hälsingland.

Niklas Kindström

2016

Uppsats, Grundnivå (kandidatexamen), 15 hp
Historia
Ämneslärarprogrammet med inriktning mot arbete i gymnasieskolan
Historia C

Handledare: Jan Stattin
Examinator: Bengt Nilsson

1 Inledning	1
1:1 Något om mitt ämnesval.....	1
1:2 Om Hälsingland och dess legender.....	1
1:3 Staffanslegenden.....	2
1:4 Tidigare forskning.....	3
1:5 Syfte och frågeställningar.....	5
1:6 Metod.....	5
1:7 Disposition och formalia.....	7
2 Bakgrund	9
2:1 Sveriges kristnande.....	9
2:2 Helgon.....	10
2:3 Exempel på hur helgonlegender formas enligt vissa mallar.....	11
3 Undersökning	14
3:1 Adam av Bremen — Stenphi och Adalbert.....	14
3:2 Staffan i 1400-talets rimkrönikor.....	15
3:3 Mellan de medeltida krönikorna och Olof Broman.....	20
3:4 Olof Broman — göticism, antikatolicism och den lokala Staffanslegenden.....	22
3:5 Fredrik Winblad von Walter och den nationalromantiska eran.....	25
3:6 Staffan som romanfigur.....	26
3:6:1 Puck Beer och Staffan Stalledräng.....	26
3:6:2 Den historiska romanen under 1900-talet.....	26
3:6:3 Staffan Stalledräng — dess historicitet.....	27
3:6:4 Heder, ära och ordhållighet.....	28
3:6:5 Lägerelden i vinternattens mörker — en mångbottnad bild.....	28
3:7 Poesi om Staffan.....	32
3:7:1 Staffansvisorna.....	32
3:7:2 Staffanslyrik i nyare tid.....	34
3:8 Staffanslegenden inom vetenskapen.....	35
3:9 Hemsidor.....	37
3:10 Jättekorset i Hassela.....	40
3:11 Staffan inom konsten.....	42
3:11:1 Gustav Sundin.....	42
3:11:2 Erik Stenholm (1901-1976).....	42
3:11:5 Eleonora Holmberg.....	43
4 Avslutning	44
Litteratur	46

1

Inledning

1:1 Något om mitt ämnesval

Brytningstiden mellan hedendom och kristendom har länge fascinerat mig. De senaste åren har mitt intresse för de isländska sagorna växt sig allt starkare. Det är inte svårt att förstå att den tiden utgjort ett tacksamt litterärt stoff för sagoförfattarna. Slagskämpar, trollkarlar, draugar¹ och helgon — ont och gott; den råa styrkans respektive andens superhjältar.

Därför föll det sig naturlig att skriva om Staffan, Hälsinglands apostel, vår lokala superhjälte från den tiden. Uppsatsen handlar om Staffan som legend, ty det är knappast möjligt att skriva om den historiske Staffan, då den historiske Staffan är praktiskt taget obefintlig.

Som titel på denna uppsats har jag valt en rad ur rocklåten *The Great Train Robbery* från albumet *Nantucket Sleighride* (1971) av Mountain: "And the legend builds with every telling." Detta citat antyder var denna undersökning kommer att landa.

Skrivandet av denna uppsats har varit en spännande process. Och jag vill betona just ordet "process". I mitt tycke, det måste jag medge, är denna uppsats inte färdig. Det finns många tåtar att följa upp. Varje rubrik skulle kunna växa ut till en egen C-uppsats. Men som detta är just en C-uppsats, som förutsätts ha ett begränsat omfång, måste jag sätta punkt någonstans. Jag gör alltså inga anspråk på fullständighet. Om jag fortsätter att fördjupa mig i ämnet, kanske jag blir tvungen att revidera vissa slutsatser.

Ändå tycker jag att jag har gjort en och annan överraskande upptäckt under resans gång. Och vissa rubriker tror jag mig ha behandlat så pass grundligt, att jag har fått fram resultat som nog står sig.

Kort sagt ber jag läsaren betrakta denna uppsats som en anhalt i en process snarare än som ett fix färdigt helt.

1:2 Om Hälsingland och dess legender

Hälsingegårdarna med deras vackra förstukvistar och allmogemålningar är numera uppförda på UNESCOs världsarvlista. Deras förutsättning är Hälsinglands unika sociokulturella struktur. Konsthistorikern Maj-Britt Andersson beskriver den i sin bok *Allmogemålaren Anders Ädel* för att i någon mån förklara uppkomsten av Hälsinglands rika allmogekonst. Hälsingland inlemrades till fullo i den svenska riksenheten relativt sent. Någon egentlig adel har aldrig

¹ Gengångare.

funnits i landskapet. Linhanteringen hade skapat ett välstånd², andelen självägande bönder var stor.³ "Sockenpräst länsman, militärer och annan överhet förefaller ha haft mindre inflytande än man vanligen föreställer sig."⁴ Det kulturbärande befolkningskiktet var bredare än annorstädes; det bestod inte bara av de rika självägande bönderna utan även av de obesuttna. Alla omfattades de "av bondesamhällets attityder, normer, värderingar, kodsysteem och estetik".⁵ Bildningsnivån var således generellt tämligen hög.

Dick Harrison säger i en föreläsning i samband med firandet av att UNESCO utnämnt hälsingegårdarna till världsarv att Hälsingland aldrig har haft någon egentlig adel. Under 1700-talet minskade inkomstklyftorna i Hälsingland, till skillnad från på de flesta andra håll. För människor med ambitioner återstod att besätta något lokalt ämbete, men dessa var av naturliga skäl mycket fåtaliga. "Men om alla vägar är stängda, vad gör vi då? Jo, man kan alltid stila till det lite extra där hemma."⁶

Mot denna bakgrund blir det begripligt att gamla legender och viss äldre historia ännu idag är mycket populära i Hälsingland, även om Hälsingland givetvis idag är en fullt integrerad del av Sverige. Legenderna om Staffan, Hälsinglands apostel, Hårga-dansen, Stigman Sote är ännu levande. Den senmedeltida borgruinen Faxehus i Söderhamn är något av en turistmagnet. Det lokala intresset för Skogsbonaden är ännu levande. Årsskriften *Hälsingerunor* vittnar om ett brett intresse för Hälsinglands kulturhistoria liksom de nyligen timade festligheterna i samband med att Hälsingegårdarna blev världsarv.

1:3 Staffanslegenden

Av Staffanslegenden finns en lärd respektive folklig tradition, som först i senare tid flutit samman. Till den folkliga traditionen hör Staffans "Golgata-vandring" i Skogs socken, med de tre stationerna Kapellstenen-Mordbäck-Själstuga. Jag sammanfattar nu hela Staffanslegenden med dess lärda respektive folkliga tradition med utgångspunkt från Ingeborg Nordins utförliga behandling av densamma i uppsatsen *Staffan, Hälsingarnas apostel, i lokal tradition och levande sägen*.⁷

Kring 1060 förordnades munkarna Adalvard och Staffan till biskopar av ärkebiskopen i Hamburg-Bremen och sändes till Sverige. De gjorde sällskap till Sigtuna och vidare till Uppsala, där de snart ådrog sig hedningarnas vrede. Adalvard styrde nu kosan mot Skara, medan Staffan for till Hälsingland och inrättade sig i Trönö. Härifrån bedrev han en tid framgångsrikt mission

² Maj-Britt Andersson, 2000, sid. 23.

³ Maj-Britt Andersson, 2000, sid. 144.

⁴ Maj-Britt Andersson, 2000, sid. 144.

⁵ Maj-Britt Andersson, 2000, sid. 73.

⁶ Ljusnan, måndag 2 december 2013, sid. 12.

⁷ Publicerad i årsskriften *Fornvännen*, 1932.

bland hälsingarna, men uppväckte småningom deras vrede på grund av sin alltför stora nitälskan. Han fann för gott att fly söderut genom Ödmården. Vid Kapellsten i Skogs socken vilade han, upphanns av förföljarna och blev slagen, men lyckades fly. Vid Mordbäck upphanns han igen och blev svårt slagen, varpå han fördes döende till Själstuga. Här jämrade han sig under svåra kval, så att hälsingarna började sjunga för att överrösta honom, men snart stod de inte ut längre, varför de slog ihjäl honom. I enlighet med Staffans sista önskan bands hans lik vid en otämd fåle som man lät rusa ostad efter egen vilja, och där denna stannade, och Staffans lik inte kunde rubbas — vilket inträffade så långt bort som i Norrala — begravde man den döde aposteln och uppförde en kyrka.

1:4 Tidigare forskning

Staffanslegenden omnämns ofta i litteraturen, såväl i populärvetenskapliga som mer akademiska framställningar. I översiktsverk om Hälsinglands äldre historia är det väl närmast obligatoriskt att ta upp Staffan. De verk som behandlar Staffanslegenden på djupet är dock lätt räknade.

Det förnämsta verket om Staffanslegenden torde vara det redan nämnda *Staffan, hälsingarnas apostel, i lokal tradition och levande sägen* av Ingeborg Nordin, publicerad i tidskriften *Fornvännen*, 1932. Nordin går igenom all litteratur som behandlar Staffan alltifrån Adam av Bremen till Olof Broman, och hon går även igenom den folkliga traditionen, som i huvudsak pekar ut platser med anknytning till Staffans död. Tre sådana platser behandlar hon ingående: Mordbäck, Själstuga och Kapellstenen. Mordbäck menar hon är uppenbar folklig etymologi; egentligen härleds *mord* ur *mård*, som betyder skog, varav Ödmården, den sjumilaskog som skiljer Gästrikland från Hälsingland, har fått sitt namn. Samma slags folkliga etymologi ser man i legenden om Själstuga. Det var, enligt legenden, i Själstuga som Staffan själades, d v s dog. Men, påpekar Nordin, ordet finns belagt på runstenar från 1000-talet och betecknar ett härbärke. Kapellstenen är det tredje stället, en sten på vilken folk har haft för sed att kasta sten när de passerat. Offerkast brukar utmärka platser där någon har dött en våldsam död, och man kastar stenen för att hedra den döde. Men Nordin har också andra förklaringar, som folk i trakten berättat om, nämligen att man fordom, innan där fanns någon kyrka, samlats vid stenen, och att stenkastandet skulle vara ett slags symboliskt kyrkobyggande. Namnet talar för detta. Andra berättelser antyder att Kapellstenen utgjort en gammal tingsplats.

Ingeborg Nordin utreder också vilka olika Staffan som flyter ihop i Staffanslegenden. Där finns Stefanus, martyren; Stefan, Uppsalas förste ärkebiskop; Hille Bror Staffan, en förfluten munk verksam under senmedeltiden; och sist men inte minst Stenphi, missionären som enligt

Adam av Bremen sänds ut av ärkebiskop Adalbert för att missionera bland hälsingarna. Intressant är att hon jämför Stenphi med de övriga som inspirerat Staffanslegenden — hon upphöjer inte Stenphi till någon sorts verklig Staffan. Och hon anser att de lokala sägnerna som anknyter till speciella platser inte har tagit nämnvärt intryck av Stenphi och den litterära tradition som denne gett upphov till. ”Därtill är de [de folkliga legenderna i Skog och Norrala] alltför lokalt bundna.”⁸

Slutligen må meddelas att Nordin meddelar ett intressant fall av fromt bedrägeri i samband med Staffanskulten, och dessutom ett ovanligt sentida sådant. I det nuvarande Staffans kapell fanns åtminstone ..., en källare där det nedsänkt i marken fanns en liten kista, innehållande ben, bland annat från ett mänskligt kranium, men även djurben. Denna kista med ben ska, ”enligt en i socknen erhållen uppgift, ha placerats där av en kyrkoherde Jonas Söderblom, ”vilken däri nedlade benen, för att den döende traditionen om Staffan skulle erhålla säkrare fäste”.⁹

I Fornvännen av år 1915 finner vi en likaledes förträfflig uppsats, nämligen *Sanct Staffans stupa och ett forngermanskt lagstadgande* av Nils Lithberg. Lithberg behandlar Staffans stupa, dvs det gravmonument som markerar det som sägs vara Staffans gravplats. Han berör således inte själva Staffanslegenden, varför uppsatsen är av endast perifert intresse för föreliggande undersökning.

Staffanslegenden behandlas utförligt av Nils C. Humble i det digra topografiska verket *Socknen på Ödmården*, i vilket flera författare medverkat i skilda ämnen under Humbles redaktion. Verket är ett standardverk angående Skogs socken. Humble ger egentligen bara ett utförligt referat av Nordinns uppsats. Det värdefulla är att han så ingående behandlar Skogs äldre historia, vilket ger läsaren en mer levande förståelse av Staffanslegenden. Legendens sätts i ett större sammanhang. En kortare behandling av ämnet av samme författare finns i *Två Hälsingesocknar* (Segersta och Hanebo).

Arkeologen Mats Mogren ägnar i sin utomordentligt intressanta och grundliga doktorsavhandling *Faxeholm i maktens landskap* med undertiteln *En historisk arkeologi* halvannan sida åt Staffan. I avhandlingen söker han svar på när Hälsingland blev en del av Sverige. Han refererar Nordin och Lithberg. Han anser legenden vara så gott som värdelös som historisk källa, men tillåter sig i förbigående att spekulera om vilken av de av Nordin nämnda platserna som är den sannolikaste platsen för Staffans död, och stannar vid Kapellstenen.¹⁰

⁸ Ingeborg Nordin 1932, sid. 131

⁹ Ingeborg Nordin 1932, sid 148.

¹⁰ Mats Mogren 2000, s 103-104.

Offerkast markerar ofta platsen för en dramatisk händelse, t. ex. ett mord. [...] Offerkastet kan ha dragit till sig Staffanslegenden i efterhand och det kan här röra sig om vilken dramatisk händelse som helst, men offerkastet gör ändå Kapellstenen till den *troligaste* av de tre platserna, även om det är omöjligt att leda i bevis.¹¹

Ett arbete av annat slag som äger stor relevans för min undersökning är professor Henrik Ågrens bok Erik den helige — helgon eller beläte? Ågren behandlar Erik den heliges status från reformationen till upplysningen. Som jämförelse behandlar han även andra helgon, av vilka helgonbiskoparna Henrik av Åbo och Sankt Sigfrid är extra intressanta för denna undersökning. Det material han undersöker är texter skrivna av olika författare, både katoliker och reformerta. De helgon som han undersöker är så kallade rikshelgon, vilkas kult omfattades av hela Sverige före reformationen, detta till skillnad från Staffan, vars kult stannade inom Hälsingland. Ågren behandlar vidare utförligt frågor som nationalismens uppkomst och dess förhållande till reformationen, revolutionära rörelsers förhållande till det förflutna, och nyckelbegrepp såsom historiebruk och myt.

1:5 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna undersökning är att söka klarlägga bruket av Staffanslegenden under århundradenas lopp, alltifrån dess uppkomst fram till idag. Man kan säga att undersökningen har två grundteman. Det handlar dels om att skildra hur en legend växer fram och hur dess uttryck skiftar under tidens gång, och dels på att sätta in detta i ett sammanhang som visar på dess roll i lokalt historiebruk. Mina frågeställningar är alltså:

1. Vilka skiftande uttryck har Staffanslegenden fått alltifrån uppkomsten och fram till vår tid?
2. Hur har den uttryckt och påverkat den lokala identiteten?
3. Hur ser vetenskapen på Staffanslegenden? Arkeologer, historiker, teologer, etnologer — alla har de sitt perspektiv på Staffanslegenden. Hur skeptiska är de? Hur stor vikt tillmäter de den? Är de alltid helt rationella i sin bedömning av den?

1:6 Metod och teori

Metoden kommer helt enkelt att vara att titta på olika manifestationer av Staffanslegenden. Jag har inte sökt finna någon övergripande teori, då min undersökning spänner över en sådan

¹¹ Mats Mogren 2000, s 104.

stor tidsrymd och över så skilda sammanhang. Varje tidsepok och varje sammanhang kräver sin egen teori.

”Manifestationer”, skriver jag, och det gör jag för att jag inte bara kommer att behandla skrivna källor, utan även i någon mån konst. Jag kommer dock att behandla konsten ytterst kortfattat. Likväl har jag i en konsthistoria, *Konsten genom tiderna* av Hugh Honour och John Fleming funnit teoretiska utgångspunkter som också går att applicera på varje form av återgivande av legender. Konst, skriver de, handlar inte enbart om ”estetisk njutning och social prestige”, något som vi lockats att tro i våra dagar, då konst är något som hängs upp på krokar på muséer och i konsthallar, dit bara konstkonässörer går. För inte så länge sedan var konst en angelägenhet för alla, någonting som skulle synas i det offentliga rummet (eller också gömmas för människors blickar för att bara synas för gudarna eller möjligen användas i initiationsriter, såsom de paleolitiska grottmålningarna i Frankrike och Spanien):

I varje mänskligt samhälle ingår konsten som en del i en komplicerad struktur av trosföreställningar och ritualer, moraliska och sociala lagar, magi eller vetenskap, myt eller historia. Konsten står mitt emellan vetenskaplig kunskap och magiska eller mytiska tänkesätt, mellan vad man förnimmer och vad man tror på, och även mellan vad som är möjligt för människan och vad hon eftersträvar. Som kommunikationsmedel är konst besläktad med språk, då den syftar till yttringar av didaktisk eller moraliskt upplysande karaktär, men samtidigt är den ofta ett sätt att utöva kontroll, som liknar magi och har till syfte att tvinga ordning på den materiella världen, hejda tiden och säkerställa odödlighet.”¹²

Det handlar om människans världsbild, både hur hon anser att världen är och hur den borde vara. Konst, liksom legender, syftar till att antingen förändra eller befästa människors tankar och värderingar. Per-Johan Ödman, professor i pedagogik, skriver att vi dagligen, i såväl privata som offentliga sammanhang, utsätts för fostran och tuktan; det pågår en ständig pedagogik som vi ofta är omedveten om. Han citerar pedagogikhistorikern Wilhelm Sjöstrand:

Pedagogiken som vetenskap behandlar olika sidor av den s.k. edukationsprocessen (‘the process of education’). Denna innebär, att det i varje samhälle och i varje kultur föreligger en ständig påverkan på människorna i avsikt att dessa genom inläring skall på bästa möjliga sätt

¹² Hugh Honour & John Fleming, 1982, s. 8.

formas i överensstämmelse med vad man inom ifrågavarande samhälle och kultur önskar göra dem till.¹³

Den förutsättning jag arbetar utifrån är helt enkelt den att de manifestationer av Staffanslegenden som jag behandlar i min undersökning har syftet att endera påverka eller befästa människors tankar och värderingar; att intet sker blott för nöjets skull.

Redan i titeln slår jag fast att Staffan är en legend. En legend betyder i vardagligt språkbruk en historia som berättas som sanning utan att det går att verifiera sanningshalten. Ett näraliggande ord är myt. ”Ordet används i vardagsspråket för att beteckna en allmänt spridd missuppfattning. I humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning står termen dock ofta för påståenden eller helhetsuppfattningar som ser ut att vara rent faktaförmedlande och ofta godtas som sanningar men som egentligen förmedlar åsikter och värderingar.”¹⁴ En myt syftar således till att göra intryck på någon. Dock kan förmedlaren av myten vara omedveten om de åsikter och värderingar som ligger dolda i den. Åsikterna och värderingarna kan vara av ideologisk eller moralisk art.

Begreppet historiebruk använder jag om hur det förflutna — i vilken form det än lever kvar — brukas för olika ändamål.¹⁵ Historiebruk kan utgöra en medveten ansats att utöva påverkan på människor som en del i edukationsprocessen, att helt enkelt om att använda det förflutna för att medvetet utöva moralisk eller ideologisk påverkan på människor.¹⁶ Henrik Ågren citerar Peter Aronsson som definierar historiebruk som ansatser att av historiska lämningar ”forma bestämda meningsskapande och handlingsorienterande helheter.”¹⁷ Jag uppfattar det som att det kan inbegripa en edukationsprocess, men även att det kan innebära ett allmänt stärkande av kulturell identitet.

Ågren betonar också att det även i litteratur som vi vid första ögonkastet uppfattar som saklig — exempelvis läroböcker — präglas av värderingar.¹⁸

1:7 Disposition och formalia

Staffan förekommer i en mängd namnformer. Hos Adam av Bremen kallas han Stenphi. Hos Olof Broman ser man namnet Stenfinn. Under det namnet hittar man honom på Wikipedia. Redan i prosaiska krönikan kallas han Staffan, i Lilla Rimkrönikan Staphan.

¹³ Per-Johan Ödman 1995, s. IX-X.

¹⁴ Henrik Ågren, s. 30.

¹⁵ Henrik Ågren, Lund 2012, s. 32.

¹⁶ Henrik Ågren, Lund 2012, s. 30.

¹⁷ Henrik Ågren, Lund 2012, s. 32.

¹⁸ Henrik Ågren, Lund 2012, s. 33.

Jag kommer konsekvent att kalla Hälsinglands apostel för Staffan utom i de partier där jag talar om den Stenphi som omtalas i Adams av Bremen krönika. Anledningen är att man inte vet vem Staffan var, allra minst om han var identisk med den Stenphi som omtalas hos Adam av Bremen.

2

BAKGRUND

2:1 Sveriges kristnande

Sveriges kristnande var en långdragen process som anses ha börjat på 300-talet och avslutats så sent som omkring 1200. Ann-Sofie Gräslund delar in den i tre faser: infiltreringsfasen (300-800), missionsfasen (800-1050) och slutligen organisationsfasen (1050-1200).¹⁹ Gränserna är förstås inte skarpa utan glider in i varandra. Under infiltreringsfasen kom nordbor i kontakt med kristendomen via bland annat handelskontakter och plundringståg. Gradvis vann kristna tankar insteg i Sverige och övriga Norden. Ett tidigt exempel (400-talet) har vi i en viss Hlewagastir som gjorde de danska guldhornen, vilkas bildmotiv tycks inspirerade från "senantikens astronomisk-astrologiska världsbild".²⁰ Genom handel och plundringståg hamnade kristna konstverk i Sverige. Småningom lät handelsmän primsigna sig för att underlätta handeln. Man väntade gärna med att låta döpa sig tills man låg på sitt yttersta, eftersom man ville dö som andligen nyfödd och därmed syndfri.²¹

Under missionsfasen bedrevs aktiv mission i de nordiska länderna. Ansgars båda missionsfärder till Birka är välkända. De tidiga missionärerna fann att det gav störst utdelning att rikta in sig på de mäktiga.²² En av Ansgars första proselyter var således Hergeir, kung Björns hövitsman.

Staffan var verksam på 1060-talet, således på tröskeln till organisationsfasen. Från denna tid finns en spirande helgonkult i vad vi nu kallar Sverige. Henrik Williams, som har studerat namnförekomst på runstenar, visar att svenskarna redan vid tusentalets mitt var bekanta med helgon i så måtto att de fick sina namn efter dem, om också ingen regelrätt kult kan utläsas. Förekomsten av namn efter helgon är dock mycket sparsam; med undantag för olika former av Johannes (4 st) rör det sig om enstaka förekomster: Nikolaus²³, Clemens²⁴, Martin²⁵ och Vinaman^{26 27}.

¹⁹ Ann-Sofie Gräslund. *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. Red. Bertil Nilsson, 1996, sid. 37-38.

²⁰ Sten Lindroth, s 16.

²¹ Ann-Sofie Gräslund. *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. Red. Bertil Näslund, 1996, sid. 43.

²² J. J:son Hanzén 1941, s 53.

²³ Nikolaus av Myra (ca 270-342). Mest känd för det sätt han spenderade sin ärvda förmögenhet: Han hade en fattig granne, som inte fann någon annan utväg än att låta prostituera sina tre döttrar. Nikolaus kastade in guldklimpar i smyg genom fönstret till grannens hus, varigenom grannen fick råd till hemgift och kunde gifta bort döttrarna. Han framställdes med tre guldklimpar i handen, anropades i sjönöd och firades under medeltiden i samtliga svenska stift. (Ingalill Pegelow 2006, s 200-203.)

2:2 Helgon

Tryggve Lundén ger i boken *Svenska helgon* en definition av helgon: "Med *helgon* menar man män eller kvinnor, som levde ett så berömvärdt och gudfruktigt liv, att det fanns all anledning att tro att de efter sin död blev belönade med den eviga saligheten hos Gud, varför dess efterlevande ansåg sig ha rätt att åberopa deras förböner."²⁸ För att folk skulle vara säkra på helgonets helighet, kunde kyrkan ge sin sanktion av kulten. Kyrkligt sanktionerade helgon fick en plats i liturgin: deras relikier tillvaratogs och skrinlades, de tilldelades sina egna dagar då de firades, de avbildades i kyrkokonsten med passande attribut, det författades hymner till deras ära, och i hagiografier nedtecknades deras liv jämte de under som skett efter deras död, då människor i nöd anropat deras namn eller besökt deras gravar. Vallfärder och gåvor till ett kyrkligt sanktionerat helgon kunde förkorta botgöringstiden i detta livet och i skärselden, och de sjuka och lytta kunde hoppas på att bli helbrädda.²⁹ Från 1223 krävdes påvlig sanktion av nya helgonkulten, ett förhållande som gäller än idag i den katolska kyrkan; dessförinnan räckte det med att en biskop gav sin sanktion.³⁰

Helgonkulten tjänade olika syften. Kungliga helgon kunde syfta till att knyta kronan till en särskild ätt. Andra helgon kunde ge pondus åt ett stift — så Sankt Sigfried som det lilla Växjö stift, omfattande blott Varend, gärna lyfte fram. Åter andra var folkliga helgon. Kyrkan som drev bort hedendomen var välorganiserad och var strikt ifråga om läran. Men helgonkulten kunde ges regional, lokal och även individuell prägel, och tjänade på så sätt som ett slags säkerhetsventil, ett andningshål. Bygden och även individer kunde komponera egna små pantheon av helgon, och fick därigenom en känsla av medbestämmande. Källor som förut helgats åt någon asagud helgades nu åt ett helgon istället. Kultplatser där man förut dyrkat Tor, Oden och Frigg gav plats åt kyrkor invigda åt Sankt Olav och Sankt Lars, varigenom ett slags kontinuitet upprätthölls. Att bygden på detta gavs viss frihet och kontinuitet ifråga om helgon stärkte kyrkan i längden, och denna kyrkans hållning märktes också på andra plan.

²⁴ Clemens Romanus (död 101), helig påve och martyr. Enligt legenden lät kejsar Trajanus kasta honom i havet med ett ankare runt halsen sedan han vägrat offra till de romerska gudarna. Firades under medeltiden i samtliga svenska stift. (Ingalill Pegelow 2006, s 66-67.)

²⁵ Martin av Tours (död år 397), ursprungligen soldat, senare biskop av Tours. Under tiden som soldat delade han sin mantel med en tiggare. Firades under medeltiden i alla svenska stift. (Ingalill Pegelow 2006, s 188-191.)

²⁶ Enligt Sigfridslegenden en av Sigfrids tre brorsöner. De andra två hette Unaman och Sunaman. (*Vikingahistorier* 1995, s 80-86.)

²⁷ Henrik Williams. *Kristnandet i Sverige. Gamla Källor och nya perspektiv*. Red. Bertil Nilsson, 1996, sid. 70-71.

²⁸ Tryggve Lundén 1973, s 7.

²⁹ Jan Lundell 2002, sid. 11.

³⁰ Tryggve Lundén 1973, s 7.

Bygden beslutade själva om att bygga en kyrka liksom den även valde präst, och den bestämde åt vilka helgon kyrkan skulle helgas.

Vissa män och kvinnor som av den lokala befolkningen vördades som ett helgon blev aldrig kyrkligt sanktionerade och fick således ingen plats i liturgin; de levde vidare endast i muntligt traderade legender. Till denna sistnämnda kategori hör huvudpersonen i föreliggande uppsats, Staffan, Hälsinglands apostel.

Staffan hör till kategorin missionshelgon. Det kan vara av intresse att titta på det ideal ett missionshelgon hade att leva upp till. Ett typiskt missionshelgon var arbetsamt, modigt, ödmjukt, värnade om de fattiga och kunde kommunicera väl med överheten. Hans uppgifter var att omvända hedningar, bygga kyrkor samt att trösta krigsfångar³¹ och om möjligt också friköpa dem³². Han glödde av längtan efter martyrkronan³³, och drog sig därför inte att slå sönder avgudabilder när tillfälle gavs, ett beteende som själva Bibeln sanktionerade:

Ni skall i grund föröda alla platser där de folk som ni fördriver har hållit sin gudstjänst, vare sig detta skett på höga berg och höjder eller någonstans under gröna träd. Ni skall bryta ned deras altaren och slå sönder deras stoder och bränna upp deras Aseror i eld och hugga ned deras gudabeläten, och ni skall utrota deras namn från sådana platser. (5 Mos. 12:2-3)³⁴

Så lät till exempel biskop Unwa bygga kyrkor med virke från heliga lundar.³⁵ En viss Wolfred, som predikade i Sverige, skall ha huggit sönder en bildstod av Tor med en yxa, varpå hedningarna dödade honom och sänkte kroppen i ett kärr. På det sättet kom hans "själ, som var värdig martyrkronan, till himlen", anmärker Adam förtröstansfullt.³⁶

Att utföra under ansågs inte nödvändigt, ty att omvända hedningar var egentligen ett större under än att uppväcka döda. Likväl erhöll somliga missionärer nåden att utföra under. Rimbart kunde stilla stormar³⁷, Poppo kunde hålla i glödande järn utan att ta skada³⁸.

2:3 Exempel på hur helgonlegender formas enligt vissa mallar

Ett av de mer fantastiska inslagen i legenden är hur det bestämdes var Staffan skulle få sin sista vila. Man satte, i enlighet med Staffans egen sista önskan, hans lik på en otämd fåle och lät

³¹ Adam av Bremen 1984, s 58.

³² Adam av Bremen 1984, s 46, 48.

³³ Adam av Bremen 1984, s 23.

³⁴ Henrik Williams, *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. Red. Bertil Nilsson 1996, s 75.

³⁵ Adam av Bremen 1984, s 96.

³⁶ Adam av Bremen 1984, s 104-105.

³⁷ Adam av Bremen 1984, s 48?

³⁸ Adam av Bremen 1984, s 90?

denna gå tills den tröttnade, vilket skedde i Norrala.³⁹ Detta är inte unikt för Staffanslegenden, påpekar Ingeborg Nordin: "... otämnda fålar som varsel för kyrkobyggnader omtalas från flera av Hälsinglands socknar."⁴⁰

Liknande historier förekommer i de isländska sagorna, så bruket att fråga Gud till råds var man skulle bygga en kyrka, ett tempel, ett hus torde ha hedniska anor. I Egil Skallagrimssons saga berättas om hur Skalla-Grim beslutade sig för var han skulle bygga sin gård på Island efter flykten undan Harald Hårfager i Norge. Skalla-Grims åldrige far Kvällulv dör under överfärden till Island men hinner dessförinnan uttala en sista önskan:

"Jag har inte brukat vara sjuklig av mig", sa han, "men om det nu går som jag finner mest sannolikt, att jag dör, så timra mig en kista och kasta mig överbord i den. Kommer jag till Island och tar land där, sker det på annat sätt än jag tänkt mig. Frambär min hälsning till min son Grim när ni träffas och säg honom, att om det blir så att han kommer till Island och det då skulle inträffa, vad han kanske inte tror på, att jag är där före honom, då skall han taga sig bostad närmast intill där jag har drivit i land."⁴¹

Liksom Staffan uttalar Kvällulv sin sista önskan i dödsögonblicket, eller *in articulo mortis*, som det heter på latin. Det som yttras *in articulo mortis* har ofta ansetts som profetiskt, gudaingivet.⁴²

Eyrbyggarnas saga berättar om Torolv Mostrarskäg, en stor blotare, som efter misshälligheter med Harald Hårfagre, bröt ned sitt gudahov, lastade virket på ett skepp och for till Island. Framme vid isländska kusten kastade Torolv "överbord sina högsätesstolpar, som stått i gudahovet. På den ena av dem var Tor själv utskuren. Han hade vid utkastandet avgivit löftet att bosätta sig på Island på den ppplats där Tor själv lät stolparna komma iland."⁴³

Även i Hälsinglands sägenflora finns liknande berättelser. Kyrkoherden Börje Björklund berättar:

På Käringberget i Gnarp kan man alltjämt se rester efter en grundmur i sten av 40 alnars längd. Man har trott att sockenborna här avsett att bygga sin första kyrka. [...] Emellertid rev trollen varje natt ner, vad de kristna lyckats

³⁹ Ingeborg Nordin 1932, s 146.

⁴⁰ Ingeborg Nordin 1932,, s 146.

⁴¹ *De isländska sagorna, Första bandet. Landssagor. Upptäcktsagor. Sydvästlandssagor*, 1962, sid. 374.

⁴² Platon, Plato: *Collected Dialogues*, 1973, s 24. I Sokrates Försvarstal (Socrates' Defence) sager Sokrates sedan dödsdomen mot honom avkunnats: "Having said so much, I feel moved to prophesy to you who have given your vote against me, for I am now at that point where the gift of prophesy comes most readily to men — at the point of death."

⁴³ *De isländska sagorna, Andra bandet, Västlandssagor*, 1962, s 10.

bygga på dagen. De beslöt därför att låta Gud själv avgöra, var någonstans han ville ha sitt hus byggt. De kastade en stock i Gnarpån och bestämde, att där stocken först av sig själv stannade, där skulle de på närmaste höjd bygga kyrkan.⁴⁴

Det var om hur man rådfrågade gudarna i sådant som att bygga och bo. Men det finns också berättelser om divination vid begravning av lik. I Grette Asmundssons saga berättas det om hur den svenskfödde fåraherden Glåm, en stor och stark man med okristligt sinnelag och otrevligt utseende, en dag dödas av ett övernaturligt väsen. Hans husbonde Torhalls husfolk hittar honom, och försöker ta honom till kyrkan, men orkar inte rubba honom. Nästa dag återvände de och spände dragdjur för honom, och då lyckades de flytta honom, men bara nerför backen, varefter det inte gick att få honom ur fläcken. Då letade de efter prästen för att få råd, men prästen stod ingenstans att finna. När de kom tillbaka begravde de honom nödortfigt på plats. Inte långt därefter började Glåm gå igen å det gruvligaste.⁴⁵

Den helige Eskil, Södermanlands apostel, blir först svårt misshandlad i Strängnas, där han försökte förhindra ett blot. Därifrån släpades han till Munkbacken (efter ett dominikanerkloster som byggdes där långt senare), där han stenades till döds. Hans medhjälpare tog hand om liket och hade för avsikt att bära det till Fors, där Eskil hade haft sitt residens. Men då de kommit till den plats, som senare blev Eskilstuna, blev kroppen så tung att de omöjligt kunde bära den vidare. Densamma natten blev det uppenbart för den som kastat första stenen på honom, att man där skulle bygga en kyrka till Eskils ära, "vilket ock skedde".⁴⁶

⁴⁴ Börje Björklund 1962, s 16.

⁴⁵ De isländska sagorna, Tredje bandet, Nordvästislands sagor, 1963, s 226-227.

⁴⁶ Carl Henrik Martling, 2001, sid. 75ff.

3

Undersökning

3:1 Adam av Bremen — Stenphi och Adalbert

Staffan brukar identifieras med en viss Stenphi, som omnämns inalles tre gånger i Adams av Bremen *Gesta Hamburgensis Ecclesiae Pontificum* (*Historien om Hamburgsstiftet och dess biskopar*). Adam av Bremen skrev sitt verk vid 1070-talets mitt, alltså bara några få år efter det att Staffan ska ha lidit martyrdöden.⁴⁷ Som framgår av titeln handlar verket om Hamburgsstiftet och dess biskopar, alltifrån Ansgar fram till den Adalbert (död 1072) som sände Stenphi till Hälsingland, och det är denne Adalbert som kan sägas vara huvudpersonen, ja själva anledningen till att Adam skrev sin historia.⁴⁸

Bakgrunden är den att före Adalberts episkopat, så var många stift ganska självständiga visavi Rom, och detta gällde inte minst perifera stift såsom Hamburg/Bremen. Också hertigar och grevar hade stor självständighet gentemot kungarna och kejsarna. Det rådde maktkamp och rovlystnad. Under Adalberts episkopat växte sig en rörelse, den s k gregorianska reformrörelsen, allt starkare, en rörelse som hade som mål att ena kristenheten genom att ge mer makt till påven. Adalbert stretade emot och sökte istället att utverka mer makt åt sig själv på Roms bekostnad. Han övervägde till och med att utropa sig själv till patriark. Det var inte bara tom fåfänga — ärkebiskop Adalbert var en kraftfull biskop, som bland annat gjorde mycket för att befästa kristendomen i Norden, och i synnerhet i Sverige, där hedningarna ännu var starka. Några år före sin död råkade han i onåd hos kejsarfamiljen, vilket bröt ned hans krafter.⁴⁹

Adam av Bremen väger helt enkelt Adalberts brister och förtjänster mot varandra i syfte att leda efterträdaren på rätt spår. Han framhåller Adalberts stora betydelse för missionsarbetet, men medger också att han var härsklysten, vilket på Adams mer diplomatiska språk heter att "han brast i måttfullhet". Adams verk räknas som en klassiker för att det ger ett så inträngande psykologiskt porträtt av Adalbert, helt olikt mot tidens klichéartade biografiska porträtt i den överflödande hagiografiska litteraturen.

I boken ges många upplysningar om svenska förhållanden. Detta gäller inte minst i den avslutande delen, som ger en geografisk/etnologisk översikt över de nordiska länderna — särskilt berömt är dess ingående beskrivning av hednatemplet i Uppsala och de fasaväckande riterna därstädes.

⁴⁷ Adam av Bremen, 1984, s 296.

⁴⁸ Adam av Bremen, 1984, s 299.

⁴⁹ Adam av Bremen, 1984, s 8.

Men där finns även de tre textställena om Stenphis missionsfärd till Hälsingland.

Norrut i gränslandet mellan sveoner och nordmän bor skridfinnarna, som påstås löpa fortare än vilda djur. Deras stora samhälle heter Hälsingland, för vilket ärkebiskopen⁵⁰ utsåg Stenfi som den förste biskopen, vilken han med en ändring av namnet kallade Simeon.⁵¹

”För Sverige invigde han sex: Adalvard och Acilin, vidare Adalvard och Tadiko och därtill Simeon och munken Johannes.”⁵²

”Adalvard den äldre sattes i spetsen för de båda Götalanden, Adalvard den yngre sändes till Sigtuna och Uppsala, Simeon till skridfinnarna och Johannes till öarna i det baltiska havet.”⁵³

Det vi kan få fram ur dessa citat är att Stenphi sändes till vad Adam uppfattade som Hälsingland, och att han var vigd till biskop, vilket innebar att han hade rätt att viga präster. Till Hälsingland räknades under medeltiden allt Sveriges land norr om Ödmorden. Det var där Hälsingelagen gällde. Hälsingland var således namnet på ett mycket stort område. Till detta kommer att Adams begrepp av vad som kallades Hälsingland nog måste ha varit mycket luddiga.

Att Stenphi var biskop har lett till diskussioner om huruvida Hälsingland en gång varit ett biskopsdöme. I ett påvebrev nämns dessutom ett Tuna som bisopssäte. Det faktum att kyrkobyggnaden i Tuna har en mycket arkitektur form som avviker från de andra sockenkyrkorna i Hälsingland kan tyckas styrka att Stenphi grundade ett biskopsdöme i Tuna. Men Moberg ger inte mycket för den teorin. Den kan ha varit ett annat Tuna som avses, exempelvis Eskilstuna. Visserligen var den ort där Stenphi residerade per automatik ett biskopsresident, eftersom han var biskop, men ingenting talar för att försök gjorts vid denna tidpunkt att grunda ett organiserat biskopsdöme, så i så fall överlevde nog detta ”biskopsdöme” inte Stenphi.⁵⁴

3:2 Staffan i 1400-talets rimkrönikor

Adam av Bremen skrev sin krönika precis i vad som för Sveriges vidkommande är brytningstiden mellan vikinga- och medeltid. Under hela medeltiden därefter behandlas Staffan i några korta rader i två krönikor: Lilla rimkrönikan och Prosaiska krönikan. Varför förekommer Staffan i dem? Jag ska göra ett försök att besvara den frågan.

⁵⁰ D v s Adalbert.

⁵¹ Adam av Bremen, 1984, s 221.

⁵² Adam av Bremen, 1984, s 201.

⁵³ Adam av Bremen, 1984, s 243.

⁵⁴ Mats Mogren 2000, s 106.

I Lilla Rimkrönikan heter det:

Til Helsingland Biscop Staphan kom,
oc vände ther många til Christendom,
För Guds heder gjorde han sig omak nog,
Och blef ther sedan slagen oppå en skog.
Ej långt therfrå jordades hans lik,
Jag menar han är i gläderna rik.⁵⁵

Och i Prosaiska krönikan står det: "biscopp staffan foor in i helsingialandh och warth ther slagin uppa een skogh hether ömarden och ligger i ena kirkio ther j landit och heter norala."⁵⁶

Lilla rimkrönikan och Prosaiska krönikan är skrivna kring 1450, sannolikt på direkt uppfordran av "den krönikeglade Karl Knutsson", som vid denna tid var Sveriges kung. De skrevs alltså ungefär samtidigt som Engelbrektskrönikan och Karlskrönikan. Johan Fredebern, en mecklenburgsk adelsman ingift i det svenska lågfrälset, hålls av forskningen för den sannolike författaren till Engelbrektskrönikan.⁵⁷ Jag har inte hittat någon föreslagen kandidat till författarären för Lilla rimkrönikan eller Prosaiska krönikan, men jag håller det inte för osannolikt att han skulle kunna vara författaren till åtminstone den senare krönikan. Åtminstone tycks inte skriften vara författad av något klerikalt lärdomsljus, ty kronologin beträffande grundläggande svensk missionshistoria är hopplöst hoptrasslad, och det är uppenbart att författaren under arbetets gång inte har haft tillgång till nödvändiga källskrifter. Nils Ahnlund menar att författaren inte har läst Rimberts *Vita Ansgarii*, och att han av Adams av Bremen stiftshistoria endast läst den fjärde boken som i huvudsak är en geografisk/etnologisk beskrivning av de nordiska länderna. Denna del skrevs möjligen tidigare än de andra böckerna — i varje fall fanns på 1400-talet handskrifter som omfattade endast den fjärde boken.⁵⁸

Lilla rimkrönikan är en svensk kungalängd på vers, där varje kung i några versrader själv får berätta om sina gärningar jämte vad märkligt som hänt i landet under hans styre.⁵⁹

Prosaiska krönikan är en kungalängd avfattad på prosa och utgör ett tidigt prov på göticistisk historieskrivning. Göticismens grundtanke är att de båda götalandskapen, Blekinge, Bornholm och Gotland har varit ett "folkens moderssköte". I en avlägsen forntid har stora skaror utvandrat därifrån och lagt under sig stora delar av kontinenten, Nordafrika och Asien. Tanken

⁵⁵ Mats Mogren 2000, s 104.

⁵⁶ Mats Mogren 2000, s 104.

⁵⁷ Engelbrektskrönikan, 1994, s 15-16, inledningen.

⁵⁸ Rimbart, s 46f. (Efterordet av Nils Ahnlund.)

⁵⁹ Sten Lindroth, 1989, s 163.

får stöd av den antike författaren Jordanes. För Sveriges större äras skull har under sekulens lopp olika historieskrivare brandskattat även Snorre Sturlasson, Saxo Grammaticus, isländska sagor, och så vidare.⁶⁰

Den förste store göticisten i Sverige var Nikolaus Ragvaldi, som av Erik av Pommern skickades att företräda den nordiska unionen under konciliet i Basel 1436. Under ett gräl om rangordningen olika länders delegationer emellan gav Nikolaus Ragvaldi en berömd oration, där han utvecklade göticitiska tankegångar. De nordiska länderna borde vara först i rang, eftersom de götiska folken erövrade hela Europa. Den spanska delegationen svarade då kvickt att då borde Spanien ha företräde i egenskap av representanter för den modiga delen av nordens folk, som drog ut på krigståg, istället för de nordiska länderna, som ju företrädde den håglösa del av göterna, som stannade kvar hemma.⁶¹

Göticismen utvecklades sedan av bröderna Johannes och Olaus Magnus för att sedan nå ett slags klimax med Olof Rudbecks monumentala *Atlantica*.

Prosaiska krönikan inleds med en rad götakungar, som ofta drog ut i krig på kontinenten. Så en viss Filimer, som därefter återvände hem, gick genom Tiveden och erövrade mycket land norr därom, bland annat Uppland och Hälsingland. Filimers son, Inge, slog sig ned i Uppsala, och byggde en kultplats där åt gudarna Tor, Oden och Frigg. Här byter författaren källa, och går över till Snorre Sturlassons Uppsala kungar i första boken av Heimskringla. Inge fick tre söner, Frö, Dan och Nore. Frö stannade i Uppsala, Dan blev kung i Danmark och Nore i Norge. Från Frö och framåt blir alltså huvudkällan Heimskringlas första bok ända tills han kan landa i kungar som vetenskapen idag betraktar som någorlunda säkra. Krönikan slutar med Karl Knuttson.

Staffan kallas "biskop", och tittar vi närmare på *Prosaiska krönikan* finner vi också att Staffan av den anonyme krönikeförfattaren förknippar Staffan med den av Adam av Bremen omnämnde Stenphi, som ju utsågs till biskop. Men författaren till krönikan trasslar till kronologin alldeles ohjälpligt. Kung Stenkil Årsäll⁶² sänder bud till Ansgar, som då stigit i graderna och blivit ärkebiskop i Hamburg, och ber denne skicka missionärer till hans land. Ansgar skickar då Staffan och Adalvard den yngre. Staffans martyrium inträffar således i *Prosaiska krönikan* 850-talet istället för på 1060-talet. Anledningen till denna feldatering är som ovan nämnts att författaren inte haft tillgång till *Vita Ansgarii*, och bara den sista delen av Adams av Bremen stiftshistoria. Det här var under handskrifternas tidevarv, och det var inte möjligt att utan stort omak och stora omkostnader konsultera böckerna i fråga. Angående

⁶⁰ Sten Lindroth, 1989, s 166-172.

⁶¹ Sten Lindroth, 1989, sid. 168-169.

⁶² Stenkil var regerande konung mellan ca 1060-1066. Erik Årsäll (d. 1088; den ende person i svensk historia med Årsäll som tillnamn), också kallad Kol, var Blotsvens son, och den siste kung som ledde blotet vid Uppsala.

budet till Ansgar finns en passus hos Rimbart som skriver att svearna sände bud till Ludvig den fromme, och bland andra ärenden bad att få missionärer skickade till sig. Ärkebiskopen tillfrågar då Ansgar om denne vill ta på sig uppdraget, vilket denne som bekant gör.⁶³ Detta sker 829 eller 830⁶⁴, och regerande konung i Birka är Björn. Ansgars andra resa till Birka sker 852 (eller möjligen 853), vid vilken tid svearnas konung i Birka uppges heta Olov.⁶⁵ Men svearna har då på uppmaning av en hednisk profet börjat dyrka och offra till en "sedan länge avliden" kung vid namn Erik.⁶⁶ Därmed har jag såvitt möjligt försökt utreda vilka namn och årtal som Prosaiska krönikans författare blandat ihop. Denna hopblandning har trasslat till det i långt senare behandlingar av Staffanslegenden, så hos konstnären Erik Stenholm, varom mer längre fram.

Hela den ymniga krönikeproduktionen under Karl Knutssons tid som regerande kung var propagandainriktad. 1448 valdes Karl Knutsson till Sveriges kung. Därmed hade han bränt alla broar. Personligen hade han ingen väg tillbaka till unionen: han kunde personligen knappast vänta sig en god framtid med makt och stora förläningar i ett Sverige med Kristian I som kung. Han hade att fortsätta vara kung eller gå i landsflykt. Det fanns ännu många unionsvänner i Sverige. Dessutom kunde lagligheten i hans kungaval ifrågasättas. På allt detta hade han gjort sig skyldig till mened i det han brutit den fria lejd som han gett Erik Puke, som hade varit Engelbrekts högra hand. Engelbrektskrönikan och Karlskrönikan syftar till att framställa sig Karl som Engelbrekts naturlige arvtagare; svartmåla danskarna; rättfärdiga sitt svekfulla agerande mot Erik Puke; samt att legitimera sitt eget kungaval.

Till detta sistnämnda syfte var inte dessa längre krönikor nog. Danmark hade kristnats tidigare än Sverige, och hade sedan urminnes tider legat långt framom Sverige såväl politiskt, kulturellt och ekonomiskt. Sverige hade långt in i medeltiden hört till Lunds ärkestift. Uppsalas förste biskop vigdes av Lunds ärkebiskop Eskil. Den danske historieskrivaren Saxo Grammaticus hade försett Danmark med en lång historia som sträckte sig långt tillbaka i heden tid, och hade dessutom berättat om den påvlige legaten Nicolaus år 1152 förmenat Sverige att bilda ett eget ärkebiskopstift med motiveringen att svenskarna, "i det grova religiösa barbari vari de ännu befann sig, inte var värdiga denna höga och heliga ära".⁶⁷ Ett av Karls Knutssons syften med krönikorna torde således ha varit att "tillskriva Sverige en heroisk forntid och en uråldrig riksenhet."⁶⁸ Adam framställer för övrigt svenskarna i god dager, gästfria och likgiltiga för guld, tappra och frihetsälskande. Kurt Johannesson gör här en koppling till antika författare som

⁶³ Rimbart 1930, s 73.

⁶⁴ Rimbart 1930, s 154.

⁶⁵ Rimbart 1930, s 113.

⁶⁶ Rimbart 1930, s 114.

⁶⁷ Adam av Bremen 1984, s 386.

⁶⁸ Adam av Bremen 1984, s 384.

hade prisat barbarerna i norr på liknande vis. Främst tänker man härvid på Tacitus *Germania*. Johannesson menar att Adam kan ha haft liknande motiv som Tacitus — att hålla fram de nordliga barbarernas ”enkla och rena seder för sin egen tid och värld, när han finner en ny prunkande livsstil och veklighet till och med bland klerkerna”.⁶⁹

Syftet med den Prosaiska krönikan är att peka på att Sverige hade ett lika långt och rentav längre förflutet som självständigt kungadöme än Danmark, och att Uppsala från tidernas begynnelse varit det viktigaste religiösa centret i Norden. Och låt vara att Sverige kristnades något senare än Danmark; men det kristnades inte från Danmark utan direkt från Hamburg-Bremen. Dessutom hade det inte krävts några väldiga insatser därifrån, utan Sverige hade med påstötningar direkt från himlen gått över till den kristna tron.

Prosaiska krönikan försöker således ge Sverige en historia. Det är av vikt att hela landet får del därav, även Hälsingland, som ju redan Filimer erövrade. Det hade inte kristnats från Norge eller Danmark, utan av Staffan, som var utsänd från Hamburg-Bremen.

Det kunde naturligtvis inte skada att trycka på att också Hälsingland var en del av riksenheten. Nog skulle man kunna spekulera i om Karl Knutsson fann det rådligt att stryka hälsingarna medhårs genom att på detta sätt ge kunglig sanktion för en lokal helgonkult, och på så sätt få dem att glömma hans svekfulla uppträdande mot Erik Puke.

Men viktigast i sammanhanget är den gryende nationalism som fanns i kyrkliga och aristokratiska kretsar och som ju kommer till uttryck i göticismen. Henrik Ågren skriver att det i stormannakretsar i Sverige under unionstiden växte fram en uppfattning om riket var viktigare än kungen. Riket baserades på lagar och gamla traditioner, och de garanterades av de kyrkliga och världsliga högdjuren, inte bara kungen. Under unionstiden växte det således fram en föreställning om svenskhet, som ställdes emot det danska. Denna gryende nationalism var främst en sak för de högre kretsarna (till skillnad från den moderna nationalismen som omfattas av de breda massorna), men försök gjordes att föra ut nationalistiska känslor till bredare folklager.⁷⁰ Till det ändamålet tillgreps helgon. Sankt Erik och Sankt Göran ökade i popularitet. Men också lokala helgon, såsom Sankt Sigfrid, Eskil, Botvid och Elin av Skövde blev populära, främst under Sten Sture d ä:s tid. ”Så har kyrkan genom att blåsa liv i gamla lokalkulter och sprida dem över landet medverkat i Sten Stures frammanande av ett nationalmedvetande.”⁷¹

Krönikorna som här behandlats visar måhända att ett sådant spridande av lokala kulter i nationalismens tjänst kan ha påbörjats redan av Karl Knutsson.

⁶⁹ Adam av Bremen 1984, s 385.

⁷⁰ Henrik Ågren, Lund 2012, s. 24-25.

⁷¹ Jan Svanberg & Anders Qvarnström 1998, s. 30-31.

3:3 Mellan de medeltida krönikorna och Olof Broman

Reformationen innebar en omfattande politisk, social och kulturell förändring. Den var rentav så omfattande att forskningen med större eller mindre reservationer liknat den vid en revolution.⁷² Som i alla revolutioner måste den nya makten förhålla sig till historien, och "antingen avvisa symboler för det gamla systemet eller anpassa dem till det nya".⁷³ Tidvis förekom ikonoklasm, kyrkor rensades på helgonbilder, och på Sankt Göransgruppen i Storkyrkan i Stockholm slogs näsor av,⁷⁴ och denna näsavslagning kan utgöra en god bild för inställningen till helgon i stort. De fortfor nämligen att vördas som nationalikoner, men man såg med oblida ögon på deras rent katolska dygder, såsom att de spåkte sig själva och berikade kyrkorna.

Nästa gång Staffan omtalas i källorna efter de medeltida krönikorna är under Gustav Vasas regering. Det är bröderna Johannes Magnus (1488-1544) och Olaus Magnus(1490-1547), berömda som göticistiska historiker, som ägnar honom några rader. De har grundligt tillägnat sig vad Adam av Bremen skriver om Staffan, och de broderar ut legenden genom att dra slutsatser av vad Adam av Bremen skriver om Adalvard den äldre respektive den yngre och deras verksamhet i Sverige. De berättar om helgonkult i Norrala. Samma sak gäller Johannes Vastovius, Sigismunds hovkaplan, som ägnar Staffan ett kapitel i sin helgonkrönika *Vitis aquilonia*.⁷⁵ Samtliga dessa tre var katoliker. Bröderna Magnus var de sista katoliker som satt som ärkebiskopar över Sverige. Johannes Vastovius skrev vid en tid då Sverige för sista gången hade kunnat återvinnas för katolicismen.

Näst i raden var Johannes Messenius (1579-1636), berömd som Johannes Rudbeckius ärkerival i vid Uppsala universitet och som författare till ett stort antal historiska dramer samt det illustrerade praktverket över Sveriges historia *Scandia Illustrata*. Messenius hade katolska sympatier, vilket han dömdes till livstidsfängelse för. Han spärrades in i Kajaneborgs fästning i Finlands inland, och det var där han författade *Scandia Illustrata*.⁷⁶

I *Scandia Illustrata* hävdar Messenius att Staffan är upphovsmannen till den så kallade Stenen i Grön dal i Jämtland vid gränsen mot Norge. På denna sten ska ha varit inristad en runskrift med mystiska spådomar. Stenen är nu förkommen, om den inte är densamma som den gränssten som står på platsen idag, men som saknar runskrift. Under en visitationsresa i Jämtland ska ärkebiskop Laurentius Petri ha skrivit av runskriften, som ska ha lytt:

⁷² Henrik Ågren, Lund 2012, s. 35 ff.

⁷³ Henrik Ågren, Lund 2012, s. 37.

⁷⁴ Jan Svanberg & Anders Qvarnström, Milano 1998, s.77. "Bildstormarna har förmodligen letts av en urgammal bildmagisk uppfattning om att man enklast 'dödade' en bild, utsläckte livets andedräkt hos den, genom att förstöra näsan."

⁷⁵ Ingeborg Nordin 1932.

⁷⁶ Svenskt biografiskt handlexikon 1906, s 138-139.

När svenske taga utländska seder
och landet mister sin forna heder,
än står stenen i Grön dal.

Men när präster varda bönder
och präster allas vidunder,
då ligger stenen i Grön dal.⁷⁷

Olof Broman återger texten i en utförligare variant och i delvis annan ordalydelse:

- I. När swenske anamma Tyska seder,
och kloster rifwas neder,
än står stenen i grönan dahl.
- II. När kyrkor och klöster warda fångahus,
och Gudstiensten mister sitt forna lius.
Än står stenen i grönan dahl.
- III. När ärlige Män utdrifwas,
och bofwar trifwas,
än står stenen i grönan dahl.
- IV. När präster warda bönder,
och bönder warda widunder;
thå ligger stenen omkull i grönan dahl.⁷⁸

Ohlmarks skriver att raden om att präster ska "varda bönder" "anses syfta på celibatets avskaffande i och med reformationen". Klart står i alla fall att texten osar häftig kritik mot reformationen. Den kryptokatolske Messenius kan ha haft skäl att uppmärksamma Stenen i Gröndal. Vad än skälet kan ha varit — Messenius gjorde Staffan också till jämtarnas egendom. På tal om Sigfrid skriver Ågren, att hans utförlighet ifråga om legendåtergivandet, nog mer hade sin rot i Messenius starka historiska och antikvariska intresse än i hans eventuella katolska sympatier.

⁷⁷ Åke Ohlmarks 1994.

⁷⁸ Olof Broman 1953, *Glösisvallur*, andra bandet.

Bröderna Magnus, Johannes Vastovius och Johannes Messenius var alla katoliker eller hade sympatier för katolicismen. Jag har inte funnit någon reformatoriskt sinnad författare som skrivit om Staffan före Olof Broman. Flera har dock skrivit om Sigfrid. Förklaringen torde vara den att Sigfrid var ett rikshelgon och har en utförlig legend skriven om sig, som dessutom är mycket intressantare och slagkraftigare än Staffans tämligen fattiga och dessutom muntligt traderade legend var. Såsom rikshelgon med starka band till Olof Skötkonung hade Sankt Sigrid stor nationell betydelse. Sankt Staffan, däremot, har enbart provinsiell betydelse. Bröderna Magnus och Messenius, vilka inte hade särskilt starka personliga band till Hälsingland, uppmärksammade Sankt Staffan just för att han var ett helgon.

3:4 Olof Broman — göticism, antikatolicism och den lokala Staffanslegenden

Olof Johansson Broman (1676-1750), från 1728 kyrkoherde i Hudiksvall, är författare till *Glysisvallur*, som idé- och lärdomshistorikern Sten Lindroth kallar "ett monstruöst verk"⁷⁹, ty det omfattar totalt mer än 1500 sidor fördelade på tre volymer. Redan titeln röjer att han var påverkad av den göticistiska traditionen med bröderna Olaus och Johannes Magnus och Olof Rudbeck d ä som förgrundsgestalter⁸⁰ — *Glysisvallur* är hämtat från den fornnordiska mytologin och kan sägas vara en "norrönisering av Elyseiska fälten, de grekiska heroernas paradis".⁸¹ Men det är också ett verk i upplysningens anda. Sveriges stormaktstid var över, och i enlighet med den nya principen att expandera inom Sveriges landamären skulle hela riket inventeras, så att alla dess resurser skulle kunna tas tillvara. Andra landsändar inventerades också, men långt ifrån lika vidlyftigt som i *Glysisvallur*, som flitigt konsulteras av historiker, arkeologer, folklivsforskare, mm. Ett första manuskript fanns i stort sett färdigt 1720, men det förstördes jämte andra verk samt hela Bromans bibliotek under de ryska härjningarna av norrlandskusten i maj 1721. Men Broman skrev om hela verket.⁸² Det är i andra bandet, som behandlar det kyrkliga livet i Hälsingland, som Broman tar upp Staffanslegenden.

Med Broman är den litterära delen av Staffanslegenden fullt utvecklad. Staffan är en munk vid klostret Nya Korvey, född "vid pass 920". Han skickas av ärkebiskop Adalbert till Sverige, där hans första anhalt blir Sigtuna. Därifrån far han till Roslagen, där han talar med sjöfolk från Hälsingland, varpå han far vidare till Uppsala och håller straffpredikningar med påföljd att han fångslas. Han lyckas dock fly och tar sig till Hälsingland där han inrättar en replipunkt i Norrala. Därifrån företog han resor medsols över Rengsjö till Arbrå och därifrån i större eller mindre

⁷⁹ Sten Lindroth, sid. 127.

⁸⁰ Svenskt biografiskt lexikon. Olof Broman hade under studier i Uppsala i sin ungdom studerat för Olof Rudbeck d ä; här förelåg således ett personligt inflytande.

⁸¹ Åke Ohlmarks 1994, s 102.

⁸² Svenskt biografiskt lexikon.

bågar, ibland ända till Medelpad och Ångermanland, innan han återvänder till Norrala. Småningom drar han hälsingarnas vrede på sig och finner för gott att fly söderut, men dödas vid gränsen mot Gästrikland.

Genomgående i den nio sidor långa texten raljerar Broman över Staffans girighet, som han menar har sin rot i "Påfwedomen".⁸³ Om hans tid i Nya Korvey heter det:

Huru länge thenna Staphan war Lärjunge och wistades i Corbeja, thet är intet för visst at berätta; Dock är thet sangodlikt, at öfwer 6 elr 8 åren hade han ther intet warit; Ty man wet ungdomens kisslighet at taga sig fram, aldramäst i läroståndet, eller the kallade nu för tiden Studenter, lika som the unge Munkar i forna dagar uti klöstren; Sökande utvägar, dels at utsprida thet the insupit wid Lärostäderna, hvar med the gå hafwande, lika som en barnsängs qwina, om thet än wore idel Inbilnings wäder; Och än mera at få sälja Mässor.⁸⁴

Det märks här för övrigt att legenden att legenden är mager, för Broman fyller ut den med lösa spekulationer om Staffans studietid — här har vi en legend i vardande!

När Staffan så har anlänt till Sigtuna får han av kungen "fullmakt at fara omkring til at predika, eller rättare sagt, sälja Mässor".

I Uppsala, där hedendomen ännu är stark, ådrar sig Staffan hedningarnas vrede, för

thet lyckades ther intet bättre med honom än at han blef satter i fängelse, mycket för sina Straffpredikningar, ty afgudatemplet stod där wid macht [...] Men ändå mera för sin penningo- och äregirighets skull; Dock kom han ther ut i lönnedom; Hvilket gick löst på hans pung.⁸⁵

Han synes således ha mutat sig ur knipan.

Kring år 956⁸⁶ korsar Staffan Dalälven, enligt Broman. Där for han "omkring myket wida, dels att vinna siälar ifrå mörkret till liufet, dels att richa pungen, och föra sig stätel. up". Han var framgångsrik som predikant, hade "diger inkomst [...], många hästar och drängar, och kom uti stort anseende." Broman meddelar vidare att Staffan var en "stor hästkrämare".

För att stärka trovärdigheten i berättelsen om Staffans girighet anför Broman några gamla ordvitsar om munkar från olika klosterordnar: dominikanerna kallades *daemonicarner*,

⁸³ Ordet "papism", som sedan blir det vanliga, kan beläggas i skrift först från år 1786, enligt SAOL.

⁸⁴ Olof Broman, *Glysisvallur*, band II, 1953, s 82.

⁸⁵ Olof Broman, *Glysisvallur*, band II, 1953, s 83.

⁸⁶ Jag vet inte varifrån Broman fått detta år, kanske att han bara missminner sig.

franciskanerna kallades fraudiscaner, och karmeliterna slutligen carneliter. Katolska predikanter var således ena riktiga bedragare och vällustingar.

Broman avslutar sin lilla Staffansbiografi med att lämna det öppet huruvida Staffan slutligen dräptes på grund av sin förkunnelse eller sin girighet, men att man ändå må vara tacksam över att han hittade till Hälsingland och kunde bidra till kristningsverket.

Sammanfattningsvis betonar Broman Staffans girighet, och han gör det i komiska vändningar, så att hans berättelse om Staffan närmast antar formen av ett kåseri. Detta var givetvis ingenting nytt. Katolicismen var en gammal måltavla för protestanterna. Sedan länge hade man förklarat det faktum att hedendomen kunde leva kvar så länge i Norden med att hedningarna ogillade predikanternas alla avgifter.

Man kan också se det som att blotta utförligheten är ett erkännande av Staffan.

Samtidigt ville Broman i göticistisk anda besjunga Sveriges (och Hälsinglands) ärofulla förflutna. Staffans koppling till Uppsala (som säkert redan Messenius hade gjort) kan ha gjort det befogat att uppmärksamma honom. Hans personliga möte med kungen kan i vart fall inte ha varit någon nackdel för Staffan i Bromans ögon.

Man kan fråga sig varför Olof Broman ägnar så många sidor som han gör åt att driva gäck med Staffan. Är det inte litet som att sparka på någon som redan ligger? Beträffande den närmast hejdlösa driften tycks Bromans lilla Staffansbiografi sakna motstycke. Henrik Ågren kommer i sin undersökning av Sankt Erik fram till att inställningen till Erik i synnerhet och helgon i allmänhet blev än mer kritisk under upplysningen än under reformationen. Ågren förklarar upplysningens avoga inställning till helgonen att det utöver reformationens antikatholicism dessutom tillkommit idéer som har specifikt med upplysningen att göra, nämligen avoghet mot vidskepelse och en ogillande hållning till medeltiden överhuvudtaget. Dessutom hade historieskrivningen förändrats; den hade blivit mer kritisk och även mer subjektiv. Slutligen ska påpekas att i början av upplysningen, där vi finner Broman, så slog upplysningens ökande kritik mot helgon mot helgonbiskoparna mer än mot helgonkungarna. Kritiken mot de senare blev skarpare senare under upplysningen.⁸⁷

Detta förklarar Olof Bromans hejdlösa drift med Staffan. Antikatholicismen finns kvar. Broman var ju också gammeldags såtillvida att han stod kvar med ena foten i stormaktstiden. Därav antikatholicismen, men också det stora antikvariska intresset och den mindre mörka synen på medeltiden. Med andra foten stod Broman i upplysningen. Därav hans hån mot allt i Staffans gärning som han uppfattade som medeltida vidskepelse och den ringaktande synen på medeltida lärdom och katolska bruk.

⁸⁷ Henrik Ågren, Lund 2012, sid. 447 ff.

3:5 Fredrik Winblad von Walter och den nationalromantiska eran

1910 utgavs Fredrik Winblad von Walters *Helsingeminnen*, en samling sägner från Hälsingland, ofta nog om soldater. Winblad von Walter (1857-1950) föddes, fastän av adlig släkt, in i en fattig familj, och började arbeta vid en ångsåg vid sju års ålder. Långt fram i vuxen ålder skulle han ägna sig åt hårt kroppsarbete, men gjorde sedermera militär karriär. Han var vetgirig och lärde sig läsa och skriva och räkna av folk han mötte, och i det militära fick han större möjligheter att tillägna sig bildning. Hans *Helsingeminnen* blev en omtyckt bok.⁸⁸ Som författare placeras han i samma fåra som Werner von Heidenstam och Johan Ludvig Runeberg. Han vurmade för det sköna, friska och starka, och skrev gärna om hälsingesoldaternas bedrifter genom tiderna.⁸⁹

I boken återberättar han också sägnen om Staffan. Han gör det kortfattat, och neutralt, men levererar ett gott slutomdöme: "Att Stefanus lära och lefverne inverkat godt på helsingarne, därom vittna de många sägnerna om honom."⁹⁰ För Winblad von Walter är Staffan en till åren kommen man: "Af bokstäferna LXV, som finnas inristade på träkapellet, drager man den slutsatsen, att han vis sin död var 65 år gammal."⁹¹ Han var således ingen ungtupp som hos Olof Broman. För Winblad von Walter var Staffan "en ifrig kristen" som "arbetade med stor framgång i sitt värf, men därigenom uppretade han de, som höllo fast vid de gamla gudarna och den gamla Asaläran."⁹² Här stor inte ett ord om att han var vare sig fanatisk eller girig. Han framstår som en god och karaktärsfast äldre man, en patriark.

Här har alltså en markant förändring i inställning ägt rum. 1913 blommade väckelserörelserna och kunde verka förhållandevis fritt. Samhället hade förstås blivit mer pluralistiskt och utåtriktat sedan Olof Bromans dagar.

I dessa dagar blommade också nationalromantiken, och om också dess portalfigurer, såsom Esaias Tegnér och Erik Gustaf Geijer, inte gav mycket för medeltiden, utan mest vurmade för vikingatiden, så hade den börjat komma till heders igen vid tiden för utgivandet av *Helsingeminnen*. Medeltidshistorikern Hans Hildebrands verk var populära⁹³, och August Strindberg hade behandlat medeltiden i *Historia för svenska folket*, där han i en lång prolog gestaltar Ansgars missionsfärd till Birka.⁹⁴ Heidenstam skrev en roman om den heliga Birgitta.⁹⁵

⁸⁸ Fredrik Winblad von Walter, förordet av Bror Jonsson. Sidnumrering saknas i förordet, då boken är en faksimilutgåva.

⁸⁹ Fredrik Winblad von Walter 1972, förordet av Bror Jonsson.

⁹⁰ Fredrik Winblad von Walter 1972, s 182.

⁹¹ Fredrik Winblad von Walter 1972, s 182.

⁹² Fredrik Winblad von Walter 1972, s 181.

⁹³ Hans Hildebrand (1842-1913) gav ut *Sveriges medeltid* i tre volymer (1879-1903).

⁹⁴ August Strindberg, 1983, sid 23-46. Faksimilutgåva av 1882 års upplaga.

⁹⁵ *Heliga Birgittas pilgrimsfärd* (1903).

Det är alltså inte märkligt att Winblad von Walter hade en positiv syn på Staffan.

3:6 Staffan som romanfigur

3:6:1 Puck Beer och Staffan Stalledräng

Det i särklass utförligaste arbete som ägnats Staffan är, mig veterligen, romanen *Staffan Stalledräng* (1944) av Puck Beer, som synes ha varit en halv pseudonym för Gunhild Beer. Hon föddes 24/3 1910 och gjorde en uppmärksammad debut 1940 med romanen *Jag tjänar en lysande herre*. 1944 utgavs *Staffan Stalledräng*, i vilken roman hon behandlar "tidsaktuella frågor i formen av en historisk skildring".⁹⁶ P-G Barkelius berättar att Norstedts förlag skriver om Puck Beers "stora fantasibegåvning".⁹⁷

3:6:2 Den historiska romanen under 1900-talet

Vad som utmärker de historiska romanerna under 1900-talet är att det nationella patoset tonas ner, och i förgrunden kommer moraliska, sociala och existentiella frågor som är av relevans för samtiden. "Generellt tonas även historiciteten ner till förmån för en mer öppen analogi med samtida frågor."⁹⁸

En berömd historisk roman från beredskapstiden är *Rid i natt!* av Vilhelm Moberg som lyfter fram ståndaktighet och ordhållighet som moraliska dygder — en ganska oförblommerad kritik mot Sveriges undfallenhet mot Tyskland och vad som i breda lager uppfattades som svek mot grannländerna vid denna tid.⁹⁹ Mycket riktigt noterade också tyskarna detta, och Mobergs alla verk blev förbjudna i Tyskland.¹⁰⁰

Aronsson urskiljer några huvudteman i romanen, såsom rättvisa, heder, frihet och kärlek.¹⁰¹ Romanen uppmanar till "ordhållighet, principfasthet oavsett konsekvenser".¹⁰²

I *Min svenska historia* skriver Moberg: "Sanningen om fäderna är den, att de i gemen ingalunda lydde tio Guds bud och levde tadellöst inför Herran. Men de ägde vissa begrepp om heder och ära, om redlighet och ärlighet, som icke fick antastas eller under några förhållanden uppmjukas. [...] Framförallt krävde mans heder, att han aldrig svek ett löfte. Modet var mannens mest aktade egenskap, feghet hans mest föraktade."¹⁰³

⁹⁶ Svenskt litteraturlexikon, 1979, uppslagsordet Beer, Puck.

⁹⁷ Barkelius, sid. 136.

⁹⁸ Peter Aronsson 2000, sid. 110.

⁹⁹ Peter Aronsson 2000, s 117.

¹⁰⁰ Peter Aronsson 2000, s 117.

¹⁰¹ Peter Aronsson 2000, s 115.

¹⁰² Peter Aronsson 2000, s 116.

¹⁰³ Peter Aronsson 2000, s 114.

3:6:3 Staffan Stalledräng — dess historicitet

Staffan i Puck Beers roman följer till det yttre Olof Bromans lilla biografi. Staffan är en bygdens son som dragit till Tyskland, studerat i Korvey, och sedan skickats till Hälsingland. Efter att ha träffat kung Stenkil och sedan tagit vägen genom Roslagen till kusten och därifrån med skeppslägenhet till Hälsingland, tar Staffan tjänst hos bonden Tord i Mårdäng, där han snart visar sig ha god hand med hästar, och följaktligen blir Tords stalldräng. Staffan predikar och samlar snart kring sig en skara anhängare och vänner: Lumber fredlös, Snare vallhjon, Joel träl, och andra.

Historiciteten tonas ned i Puck Beers roman, men endast vad beträffar hårda fakta. Handlingens förläggning i 1060-talets Hälsingland ger författaren tämligen stor frihet, då vår faktiska kännedom om konkreta tilldragelser och enskilda personlighet är mycket ringa. I Pär Lagerkvists *Dvärgen* och Vilhelm Mobergs *Rid i natt!* placeras handlingen på icke namngivna orter, och kända personers namn undviks helt eller nästan helt — detta i syfte att inte binda författarens händer. Beer kan låta praktiskt taget vad som helst hända, som inte är osannolikt med avseende på tidens allmänna förutsättningar, utan att det riskerar att komma i motsägelse med någon känd händelse. Jan Guillou, som själv gjort succé med böckerna om Arn, som ju utspelar sig i en för Sveriges del källfattig tid, uttrycker det så här: "Om det historiska källmaterialet är tunt, som exempelvis när det gäller den svenska medeltiden, kan romanformen passa utmärkt. Författaren kan med sin fantasi försöka fylla i de mönster som vi bara kan ana men inte veta något säkert om, ungefär som när arkeologer med ritningar rekonstruerar ett hus med utgångspunkt för ett fåtal ruinresten."¹⁰⁴

Personligheter med anknytning till Sverige i helhet nämns och skildras, dock mycket summariskt. I inledningen möter Staffan kung Stenkil, som enligt tidens kortfattade krönikor skildras som en god bågskytt och i övrigt en godlynt och föga krigisk kung. För denne läser Staffan ett rekommendationsbrev från ärkebiskop Adalbert av Bremen.¹⁰⁵ Senare möter Staffan Adalbert den yngre, om vilken vi inte får veta mer än vad som är historiskt känt, nämligen ingenting, utom att han "sitter i Sigtuna".¹⁰⁶ Olof Haraldsson nämns i förbigående en gång. Hednatemplet i Uppsala skildras tämligen utförligt. Tronstrider efter Stenkil behandlas summariskt. Om händelser på kontinenten sägs ingenting utom att det redan är kristnat.

Likväl är *Staffan Stalledräng* en historisk roman i striktare bemärkelse än exempelvis *Rid i natt!* Språket är arkaiserat. Vissa drag lånas från de isländska sagorna, med uttryck som "och så är han ute ur sagan". Under och övernaturligheter förekommer utan att ges naturliga

¹⁰⁴ Jan Guillou 2002, s. 135.

¹⁰⁵ Puck Beer, 1944, s 9-17.

¹⁰⁶ Puck Beer 1944, s 167-170.

förklaringar. Till exempel drömmer Staffan att han kommer till en gård och börjar predika, för att strax upptäcka att han står inför de hedniska gudarna, livs levande — Tor, Oden och Balder sitter där. Oden ger honom tillåtelse att säga vad han har att säga, men när han tystnar bryter Tor friden och kastar en yxa mot honom, vargarna Gere och Freke bussas på honom och sliter sönder hans kläder. Staffans följeslagare blir varse att Staffan sover oroligt; så hör de klangen av Tors yxa som missar sitt mål, och strax därpå ser de hur Staffans kläder rivs sönder som av osynliga bestar.¹⁰⁷

Vidare finns där episoder då Staffan drömmer om jungfru Maria, något som känns inspirerat från Rimberts *Vita Ansgarii*. Den lånar alltså drag från isländska sagor och kristna helgonbiografier, och får därigenom kanske större historicitet än om den varit strängt realistisk, då den stundom gör intryck av att kunna ha varit skriven på medeltiden.

3:6:4 Heder, ära och ordhållighet

Puck Beer synes dela Vilhelm Mobergs uppfattning om att äldre tider höll sådana ideal som heder, ära och ordhållighet högt i helgd. Där görs heller ingen skarp skillnad mellan hedningar och kristna. De mer besinningsfulla hedningarna vill låta Staffan stanna i Hälsingland och tala för sin sak just för att de i honom ser sådana dygder. När Tord bonde frågar sin hustru Imber om han borde köra iväg Staffan, eftersom han sådde split bland husfolket med sina sällsamma läror, så svarar hon, att det ska han visst inte göra, och ett av hennes argument är just att: ”Han är modig. Han viker inte från det han sagt.”¹⁰⁸ Dygderna är desamma för kristna och hedningar, men hos hedningarna har de blivit förvända på grund av deras stamtänkande.¹⁰⁹ Staffan kritiserar även materialismen. Man ska inte vända kappan efter vinden eller sälja sina ideal för snöd vinnings skull. Man ”vinner” inget på att tjäna Gud. Man kan inte handla med Gud. Att tjäna Gud är fråga om en sinnelagets omvandling. I slutet av romanen låter Beer Staffan uttala romanens sensmoral i klartext: ”Kämpa för kärleken med ditt liv!”¹¹⁰

3:6:5 Lägerelden i vinternattens mörker — en mångbottnad bild

Beer justerar Staffans 1060-tal, så att det bättre stämmer överens med samtiden. Hälsingland kallas ”mörkoland” och beskrivs som vore det helt oberört av kristendomen. Hälsingarna beskrivs som hade de aldrig tillförne sett en munk. Olof Haraldsson, vars helgonrykte nått Adam av Bremen redan på 1070-talet, och om vilken det säkert talades om vitt och brett i Hälsingland redan före Staffans ankomst, nämns en enda gång, liksom i förbigående. Beer

¹⁰⁷ Puck Beer 1944, s 79-88.

¹⁰⁸ Puck Beer 1944, s 37.

¹⁰⁹ Puck Beer 1944, s 31-32.

¹¹⁰ Puck Beer 1944, s 265.

manar fram suggestiva bilder som ger läsaren en föreställning om den lilla kristna församlingen omgivet av hedendomens mörker: Tre män kring en lägereld en mörk och kall januarinatt:

Landet låg och sjöng sina trollsånger. Långt borta i skogarna satt en trollkona och sjöng och en trollkarl trummade till hennes sång. Hela landet sjöng med, forsar och vattenfall sjöngo, vilda djur tjöto och vindar dånade. Bergkammor stucko upp över skogarna, stenknivar som skuro i snön, skuro i vinden, strängar av sten, varöver vinden drog sin sträva stråke. Landet sjöng trollsånger med alla strupar och strängar, och mörker och hedendom bredde sig mäktigt över människohåg och människosteg. Ensamma färdemän skalv trollbundna mitt i detta väldiga mummel. Trollkarlen trummade allt vildare och trollkonan sjöng allt starkare och vinterstormen, som låg fjättrad i vindarnas fatatur, vaknade ur dvalan och vred sig ur burens så att husen skakade, vred sig fri och ristade sin kappa så att snön stod som en rök, och for vinande iväg. Det blev snöstorm över landet, luften var tjock som av to och blå, det var omöjligt att rida mot vädret, och alla vägar och märken snöade igen. Allt blev en enda stiglös tummelplats för den trolldomslösta snöstormen som dansade till trollkarlens dova trumma och trollkonans vilda sång, jokade och dansade och stötte i lur, ylade som en ulvflock och råmade som en väldig älg.

Men mitt i denna skrämmande trollsång lysa de tre männen frid åt sig, bygga de ett tält av eldsken över sig, en fridsring, fem alnar vid och till höjden över huvudet på en reslig man, ett stänk av ljus i ett hav av villande mörker.¹¹¹

Beskrivningen för tankarna till den berömda bonaden från Skog, just i trakterna där Staffan och hans kamrater slagit läger i Beers roman, på vilken avbildas en hårt trängd liten kristen församling i en kyrka, mot vilken ett myller av hästar, hemska fabelvidunder och krigare går till storms från ömse sidor, enligt en tolkning pådrivna av Oden, Tor och Frej som står med armarna i vädret långt till vänster på bonaden. Alldeles som "ett litet stänk av ljus i ett hav av villande mörker".

I en sådan sinnesstämning, där mörkret utanför den snäva ljuscirkeln var ett formligt pandemonium, måste en känsla av maktlöshet, hopplöshet och förlamande fasa ha infunnit sig. Den allvetande berättaren i romanen frågar retoriskt:

¹¹¹ Puck Beer 1944, s. 72.

Är inte den nattliga lägerelden som levnaden, som människolivets korta dagvakt, där allt ligger nära till hands och klart belyst? Ett stycke kring elden kan man ännu skönja något av det som hör verkligheten till, men snart blir de vildas marker därutanför otydliga och töckniga och ett svallande mörker tar vid, det okända, den värld som liknar en väldig förvriden skugga av vår egen värld, men där gränserna äro sprängda mellan onda och goda förrådsrum och där tidens rutverk av väkter, månader och årstider fallit sönder och sopats bort och allt är hejdlöst och förfärande. En värld ur vars djup trollkonor tvinga onda fylgior i sin tjänst och skrämmande andemakter härska. Bleka skina våra lägereldar i detta gåtfulla svalg av trolldans och ondskemakt.¹¹²

Lägerelden i mörkret kan tjäna som bild för otaliga företeelser. Det här stycket torde man kunna tolka som vilka fatala konsekvenser historiemissbruk kan få, och att det är av vikt att bringa ljus i historien och återupprätta ”gränsen mellan onda och goda förrådsrum”.

Har vi bonaden från Skog framför oss slås vi av hur inlevelsefullt och troget Beer beskriver stämningen bland de kristna på 1000-talet. Denna betraktelse får avsluta frågan om Beers trohet mot historiciteten.

Man kan undra hur dessa bilder — både Beers och Skogsbonadens — slog an på beredskapstidens svenskar. Ett litet fridens land runt vilket kriget rasar, ett litet kristet land omgivet av ett nyhedniskt imperium. Hälsingland på 1000-talet var försänkt i hedendomens mörker, liksom Europa på 1940-talet var försänkt i den nazistiska nyhedendomens mörker. I såväl hedendomen som nazismen härskade ett slags stamtänkande, och just stamtänkandet blir ämnet för Staffans första predikan, då han just anlant till Tord bondes hus:

Ty Allfader, som härskar över gudar och människor, den ende store guden, skapade människan till frände i alla människors frändeflock. Till detta vände sig mans styrka, mans ära; att vara frände, att vara god. Men mannens snäva håg kunde icke gripa om Allfaderns bud. Mannen delade den stora frändskapen till små trånga flockar som stodo varandra emot. De gjorde äran liten och förkrumpen, så att den bara gällde för envar av dem, och styckade sönder lyckan i världen, så att dess fullhet brast. Och kvinnan, som var utvald att bära fred mellan människor, och därför fick en fridlyst ring omkring sig var hon gick, styckade freden, bar fiendskap mellan män och eggade sina söner till strid.¹¹³

¹¹² Puck Beer 1944, s. 73.

¹¹³ Puck Beer 1944, s 32.

Staffan går dock inte så långt att han förespråkar konsekvent pacifism: ”... en man skall icke hugga med svärd förrän i strid för en god sak.”¹¹⁴ En nödvändig reservation i en roman utkommen under beredskapstiden.

Anspelningarna på samtiden, det vill säga andra världskriget, blir stundtals nästan övertydliga. Så tilltalas läsaren vid ett tillfälle direkt av ”den allvetande berättaren”, och får följa denna tillbaka genom tiden, förklädda till två vandrare, och göra ett besök i Staffans nybyggda kyrka och samtala med denne. Berättaren och läsaren berättar sedan för Staffan i förtäckta ordalag om situationen under andra världskriget:

‘Väl må du fråga om resan’, ropa vi ångestfyllt. [...] ‘Vi redo genom vår egen tids ondska, våra dråp och vårt svek. Vi redo genom illgärningar och högar av broderlik. Allt detta voro vi skyldiga till, antingen genom att utföra dådet med egen hand eller genom att vända bort ögonen och stillatigande låta det ske.’¹¹⁵

Och i slutet, när Staffan blivit dräpt:

När friheten och rätten dräpes i landet där vi bo, är icke nesan vår? Uppreste vi oss för sent till försvar? Förstodo vi icke när tiden var inne att komma med våra sköldar och spjut och sluta oss till värn för ljus dag och höga himlavalv?¹¹⁶

För att sammanfatta det hela är Staffan Stalledräng skriven under intryck av nazismen och andra världskriget, precis som Vilhelm Mobergs *Rid i natt!*. Beers Staffan äger samma dygder som Svedje i *Rid i natt!*: Rättvisa, heder, ordhållighet, kärlek, principfasthet oavsett konsekvenser. Framförallt kämpar Beers Staffan mot stamtänkande och för universell kärlek. Hedendomens stamtänkande, som gav upphov till släktfejder, står här som en metafor för nazismens rastänkande. Ur detta perspektiv framstår Staffan Stalledräng som en tidstypisk roman.

¹¹⁴ Puck Beer 1944, s 30.

¹¹⁵ Puck Beer 1944, s 264.

¹¹⁶ Puck Beer 1944, s 276.

3:7 Poesi om Staffan

3:7:1 Staffansvisorna

Staffansvisan om den Staffan som vattnar sina fålar är allom bekanta. Det har funnits — och finns — en utbredd tro att denna visa med alla dess varianter handlar om Hälsinglands apostel. Så var Olof Broman av denna åsikt, bara för att nämna ett exempel.

At ock thenne Helsing-Staphan öfvadt sådant här i sin tijd [d.v.s. diktandet av hymner, sånger, mässor legender profetior], ther om är ingen twifwel. Jag införer endast then öfwer allt nämnda Stafans Wisa, hwilken the unge drängar¹¹⁷ sjunga månde på Andra Dag Juhl, när the slokade kring hela Socknen att samla så, maat, öhl och brännwin, at göra sig giästobod, hwilket warade och timade öfwer åren 1690, til thess höga öfwerhetens förbud kom om Staffanskarlar. Wisan begynna således:

Staffan watnar sina fålar fem; hålt wäl fålan min! etc.¹¹⁸

Olof Broman tror inte att dessa Staffansvisor diktats av Staffan själv, utan att någon diktat dem om Staffan till dennes ära. Man undrar varför han påpekar att Staffan nog inte diktat visorna själv — vem/vilka kan ha trott det?

Vi ser av citatet ovan att statsmakten förbjöd företeelsen med "Staffanskarlar" år 1690. Jag ska inte tillfylla utreda frågan om varför, då tid och utrymme inte medger det. Men jag tror inte att förbudet har vare sig med Staffan eller katolska seder att göra, utan det bör nog snarare att göra med tidens stundom omåttliga dryckesseder. Staffansritten kunde bland annat bestå i att drängen/ungkarlen red in i stugan för att sedan svepa en bägare i sadeln.¹¹⁹ Staffanssångerna var av allt att döma inte alltid så fromma som vi känner dem idag, varom ett exempel som Olof Broman anför ger en antydning. Till detta kommer att Staffansfirandet inte var den enda tradition inbegripande gästning som kunde gå överstyr. Under hela 1600-talet debatterades det om den så kallade sockengången, med anor från medeltiden. Under ferierna drog tidens skolgossar som bekant runt i socknarna och sjöng för allmogen, och fick i gengäld brännvin, julöl, "gorån, vofflor, kringlor", samt "socknepening". Det var kyrkliga sånger från medeltiden man sjöng: om Jungfru Maria, De tre vise männen, osv.¹²⁰ I detta sammanhang hade statsmakten ingenting emot kvardröjande katolska traditioner. Förbudet mot Staffansvisorna har alltså ingenting med skräck för katolicism att göra. Men sockengången var

¹¹⁷ Staffansfirandet var drängarnas och ungarlarnas högtid. Se Nationalencyklopedin.

¹¹⁸ Olof Broman 1953, s 84-85.

¹¹⁹ Nationalencyklopedin.

¹²⁰ Samuel Ödmann, 1962, s 53.

reserverad för studenter, för att dessa skulle klara sitt uppehälle under ferierna. Nu bjöds det som sagt på en massa starkt under dessa sockengångar, med påföljd att många studenter fick smak för både rusdrycker och vagabondtillvaro och urartade till så kallade driftedjäknar. Dessa driftedjäknar var något av en landsplåga, och debatterna gick höga om hur man skulle stävja eländet.¹²¹ Nog talat om detta.

Men Staffans-visorna handlar inte hälsingeaposteln utan om Stefanus, Herodes stalleddräng. Denne Stefanus hör till legendernas värld, och har, enligt Nationalencyklopedin, inspirerats av den Stefanus, som man kan läsa om i Apostlagärningarna och som räknas som kristendomens första martyr. Då Stefanus dag infaller på annandag jul, förknippades han med Jesu födelse och därmed associerades han med Herodes stalleddräng.¹²²

Björklund skriver:

I sitt förnämliga arbete "Beskrifning öfver provinsen Hälsingland" vill P. H. Widmark se ett bevis på Staffans enorma popularitet i det faktum, att ända till sen tid hans minne firats på annandag jul. Då fick hästarna bättre foder, då drak man S.t Staffans kanna, och då sjöngs även den för oss välkända Staffans-visan: 'Staffan var en stalleddräng, han vattnar sina fålar fem...' [...] Dock torde Widmark och många med honom felaktigt sammanblanda aposteln Staffan med sagofiguren Staffan, som har sin grund i Stefan, den förste kristne martyren. De två har inget med varandra att göra.¹²³

Legendens Stefanus, Herodes stalleddräng, behandlas litterärt av Puck Beer i det inledande kapitlet i Staffan stalleddräng, och hon återger legenden troget.¹²⁴ Stefanus hade, enligt Puck Beer, på himlen sett den stjärna, som ledde de tre vise männen till Jesusbarnet. Av "en gammal vis kaldé" fick han höra vad stjärnan förebådade. Han gick raka vägen till Herodes, som han hade fritt tillträde till, då denne tydligen satte värde på sin stalleddräng, och meddelade att han vill utträda ur tjänsten, på grund av att han sett en stjärna i öster, "klar och brinnande", och att han hört att den "bebådar en ny judakonungs ankomst". Herodes blir givetvis ursinning, och ryter: "Stallare, du ljuger! För skall den halstrade hanen på mitt bord åter bli levande än en annan judakonung uppstå, väldigare i glans än jag!" Då flyger den halstrade tuppen upp och ger upp ett gällt kuckeliku, varpå Herodes låter döda sin frispråkige stalleddräng.¹²⁵

¹²¹ Sten Lindroth 1989, s 68.

¹²² Nationalencyklopedin band 17, s 187.

¹²³ Börje Björklund 1962, s 16.

¹²⁴ Nationalencyklopedin.

¹²⁵ Puck Beer 1944, s 6-9.

Det är således Herodes stalleträng som visorna handlar om. Det hindrar emellertid inte att det än idag lärs ut att Staffansvisorna handlar om Hälsinglands apostel i populärvetenskapliga sammanhang. Så finner man till exempel på Delsbos hemsida: ”Denne Staffan, Hälsinglands apostel, fick en visa efter sig som ni alla garanterat har sjungit, Staffansvisan, Staffan var en stalleträng...!”¹²⁶ Tron att Staffansvisorna handlar om Hälsinglandsapostel har varit utbredd, och den lever kvar än idag. Men i vetenskapliga sammanhang råder det så pass stor konsensus om att den inte gör det, att man kan slå fast det i Nationalencyklopedin. Redan på Puck Beers tid kände man till att Staffansvisorna inte handlar om Hälsinglands apostel.

3:7:2 Staffanslyrik i nyare tid

I nyare tid har skrivits lyrik om Staffan, Hälsinglands apostel. Jag ska här i korthet beröra några av dessa dikter.

S. Gabrielsson har i dikten Hög och mäktig behandlat Staffanslegenden. Då den är kort återger jag dikten i dess helhet.

Hög och mäktig rinner Ljusnan,
frisk och stolt och sägenrik,
brusande vid Storåfallen,
glimmande i Undersvik.

Här är landet där S:t Staffan
vattna sina fålar fem
och där Nathan sjöng och talte
såsom den som kommit hem.

Hälsingebygdens unga kristna
samlens här och tagen arv!
Fören kristen tro och kärlek
in i nya tidevarv!¹²⁷

Dikten andas stolthet över hembygden. Detta vackra landskap har fostrat två berömda kristna ledare, Nathan Söderblom och Staffan. I slutstrofen riktas en appell till ungdomen: ”tagen arv!” Andan är densamma som Puck Beers roman. Dikten riktas till ungdomen — till dem knyts hoppet om en god framtid. Den vackra hembygden, stora män som den fostrat och hopp om

¹²⁶ http://www.delsboonline.se/empty_72.html

¹²⁷ <http://www.lansmuseetgavleborg.se/files/1/85/94/116/136/halsinglands%20medeltid.pdf> s 29.

framtiden som knyts till ungdomen. Detta är tidstypiska drag. Staffan och Nathan tonar fram som verkligt betydelsefulla för den lokala identiteten.

Magda Berquist von Mirbach publicerade i jultidningen Julfrid år 1974 Staffan och den heliga natten. Tonen är en helt annan. Högstämda naturskildringar saknas. Aktivismen saknas likaså. Istället är det den personliga frälsningen som lyfts fram. Kristendomen innebär frihet från fruktan:

Han klarligt sjöng utan skälvan.
Och tystnaden vek, som vilat dov.
På knä lyddes bergakung med hov
skogstrollen, fem fålar, älvan.¹²⁸

Kristendomen ger bot mot tystnad och ensamhet och otrygghet; den tar udden de faror vi känt oss hotade av.

3:8 Staffanslegenden inom vetenskapen

Den försiktige Mats Mogren skriver: "Ett material som så gott som helt saknar källvärde, men som man ändå måste förhålla sig till, är de s.k. Staffanslegenderna."¹²⁹

Men alla håller inte med om att Staffanslegenden helt saknar historiskt värde. Staffan dyker upp likt kaninen ur trollkarlens hatt i bonaderna från såväl Skog som Överhogdal, liksom även i Sikahällen.

Sikahällen är en run- och bildristning i Frötuna socken i Uppland. "Innanför en kvadratisk ram med otydlig runinskription ses bilden av en korskrönt kyrka med prästen framme vid altaret samt menighet innanför och utanför den heliga byggnaden."¹³⁰ Bonaden från Skog har ett liknande motiv. Carl Henrik Martling skriver:

Legenden om Staffan berättar att han kom vandrande från Sigtuna. Han tog vägen över Roslagen, där han predikade. Det är ett märkligt sammanträffande att motivet på den berömda Sikahällen i Frötuna socken sammanfaller med motivet på den ännu mer berömda bonaden från Skog i Hälsingland. Att den senare återger traditionen om Staffans martyrdöd på Ödmården anses nästan klarlagt. Det är en fascinerande tanke att de två bilderna hör samman. Kanske predikade Staffan på sin väg genom Roslagen vid Sikahällen i Frötuna, där man sedan som ett minne högg in den äldsta bilden av en kristen gudstjänst i

¹²⁸ <http://www.lansmuseetgavleborg.se/files/1/85/94/116/136/halsinglands%20medeltid.pdf> s 29-30

¹²⁹ Mats Mogren 2002, s 103.

¹³⁰ Mårten Stenberger 1979, s 831.

Sverige. [...] Men detta är naturligtvis ännu osäkrare än antydningarna om ett självständigt stift i Hälsingland med Norrala som biskopssäte.¹³¹

Den katolska kyrkan i Norge har en hemsida, där man kan finna en biografisk artikel om Staffan eller den hellige Stefan, som han tydligen heter på norska. Det är ett kompilat av flera källor. Ovanstående stycke har man översatt ord för ord.

Det er et merkelig sammentreff at motivet på den berømte Sikahällen i Frötuna sogn sammenfaller med motivet på det enda mer berømte veggtafet fra Skog i Hälsingland. At sistnevnte gjengir tratisjonen om Stefans martyrdöd på Ödmårdens skog, anses nesten klarlagt.¹³²

Nu frågar man sig vad Martling stöder sig på när han säger att det är "nästan klarlagt" att Skogsbonanden skildrar Staffans martyrdöd. Han uttrycker sig på ett sådant sätt att man får intrycket att det skulle råda någon sorts konsensus i forskarvärlden om att så är fallet.

Anne Marie Franzen och Margareta Nockert går igenom olika tolkningar, visserligen bara fram till 1956. Man är överens om att Skogsbonaden skildrar missionstiden, en tidig kristen församling som försvarar sig mot mörkrets makter. Att den specifikt skildrar Staffans martyrdöd eller Staffan överhuvudtaget, tycks ingen ha föreslagit. De tre figurerna har föreslagits föreställa olika helgon, såsom de heliga tre konungar eller Sankt Olof, Sankt Erik och Sankt Knut. Mogren nämner inte Staffan i samband med Skogsbonaden, och det gör heller inte Jan Lundell eller Erik Salvén eller någon annan, såvitt jag förstår. Det är väl troligt att Martling har sin källa/källor, men vi kan nog ändå slå fast att på det på intet vis är "nästan klarlagt". Däremot är det nästan klarlagt att Skogsbonaden behandlar missionstiden. Det torde väl här röra sig om en tendens att sätta likhetstecken mellan Staffan med kristnandet av Hälsingland. Staffan var Hälsinglands apostel, d v s han kristnade Hälsingland; Skogsbonaden framställer kristnandet av Hälsingland; alltså föreställer den Staffan, för det var Staffan som kristnade Hälsingland.

Logik av detta slag torde också kunna förklara textilforskaren och museeintendenten Georg Johansson-Karlins antagande att Överhagdalsbonaderna föreställer Staffans kristnande av Härjedalen (sic!). Idén har han måhända fått från Messenius, som ju förbinder Staffan med Stenen i Grön dal i Jämtland. Ulla Oscarsson sammanfattar Karlins tolkning:

¹³¹ Carl-Henrik Martling 2001, s 89.

¹³² <http://www.katolsk.no/biografier/historisk/scorvey> (sökord: Stenfinn)

... bonaderna berättar enligt Karlin om missionärens färd från Bremen med skepp till Sverige, hans vandring genom skogar fulla av djur, möten med människor, ritten upp på ett berg, där han slår ner en avgudabild, och slutligen ankomsten till den nyuppförda kyrkan.¹³³

Och Petra Pousard skriver i en välskriven C-uppsats:

Karlin för bonaderna¹³⁴ till Jämtlands eller Härjedalens kristnande och det missionsarbete som Hälsinglands apostel utförde, ett verk som kan ha sträckt sig till dessa angränsande trakter. [...] Han menar att mannen i släde på bonad II är missionären med högt lyftat kors på väg mot den nyuppförda kyrkan.”¹³⁵

Problemet här är alldeles detsamma som ifråga om Martling. Tolkningen skulle fungera på vilken tidig missionär som helst, för flertalet av dem torde ha kommit över havet. I Jämtlands och Härjedalens fall torde det väl röra sig om präster västerifrån. Redan Adam av Bremen omtalar en Sankt Olavskult i Nidaros.

3:9 Hemsidor

Jag ska ta upp till behandling endast sajten Delsbo Online. Där behandlas Hälsinglands äldre historia tämligen utförligt. Staffan sätts in i ett sammanhang. Det omtalas att kristendomen i Hälsingland hade en historia före Staffan. Missionärer, ”mestadels från Norge”, hade varit verksamma i Hälsingland redan före Staffans ankomst, dock utan att kristendomen fått fäste. ”Hälsingarna var inte så ivriga att införliva sig med denna nya religion och dess svavelosande präster så det förekom mycket bråk och träkyrkorna brändes ner.” Så kom Staffan, som beskrivs som högmodig och nitisk i sin kamp mot hedendomen.

På Delsbos hemsida omtalas att Staffan skulle ha prästvigat en vis Djure Jarl:

Staffan var självsäker och högmodig i sina predikningar, han rev ner avgudabilder och välte blodsofferstenar. Efter något år tog han sina hästar och begav sig ut i landskapet. Hans första stopp blev Arbrå, sen fortsatte han vidare mot Järvsö, där han prästvigde Djure Jarl.

¹³³ Ulla Oscarsson, sid. 11.

¹³⁴ D v s Överhögalsbonaderna. Min anmärkning.

¹³⁵ Petra Pousard 2003.

Färden gick mot Ljusdal, sedan Delsbo, Forsa, Hög, Bergsjö, Jättendal.¹³⁶

Varifrån hemsidetextens författare hämtat denna uppgift redovisas inte. Men det finns verkligen en känd Djure från denna trakt vid denna tid. På runstenen vid Järvsö kyrka, katalogiserad som H6, omtalas en viss Djure, Redulvs son.¹³⁷ Inskriften lyder i sin helhet (i Riksantikvarieämbetets översättning på informationsskylten vid stenen): "Unnolv och Fjolvar reste denna sten efter Djure, sin fader, och efter Haurlög, sin moder, dotter till Fjolvar på Vitgudsstad." Börje Björklund, kyrkoherde i Ljusdals församling, har skrivit om Djure i en 1962 utgiven essä, vars första del är fiktiv. I denna fiktiva del låter han Staffan anlända till Jarlsö, där han träffar Djures båda söner Unulf och Fjolvar. Staffan uppmärksammar en nyligen uppförd runsten, med inristat kors och ovan nämnda text, och frågar Unnar och Fjolvar om den. Unulf svarar då, att Djure avlidit några år tidigare, men att han dessförinnan hann bli omvänd av en engelsk missionär, och satt sig in sinnet att riva hednatemplet på Jarlsö och bygga en kyrka i dess ställe. Han hade inte hunnit förverkliga planerna, då folket blivit så uppretade att de stenat honom, men han hade i alla fall lyckats förankra sina planer hos daläldsten, och av denne fick Staffan stöd när han började predika och påtala det nödvändiga i att bygga en kyrka.¹³⁸ På det viset hade alltså Djure i Björklunds berättelse förberett marken för Staffan. Gissningsvis är det alltså Björklunds fiktiva berättelse som legat till grund för hemsidans påstående om Djure. Man har alltså inte gjort skillnad på en didaktisk men fiktiv novell och på "äkta" legend.

I essäns senare, icke-fiktiva skriver Björklund:

Säkerligen hade också vid den tiden [dvs vid tiden för Staffans ankomst ca 1060] en hel del av invånarna blivit kristna just genom engelsk norsk mission. Därom vittnar den berömda Forsa-ringen med sin kristna inskrift, och som enligt den senaste forskningen visat sig härröra från 1000-talets förra hälft, alltså från tiden innan Stenfinn verkade här. För legenden har han blivit den helige Staffan och skall ha åstadkommit en verkligen "väckelse" bland de annars föga fromma invånarna norr om Ödmården.¹³⁹

¹³⁶ http://www.delsboonline.se/empty_72.html

¹³⁷ Mats Moberg 2002, s 91. Runtextern i dess helhet finns att läsa på:

<http://apachepersonal.miun.se/~akejohan/jarvso.htm>

¹³⁸ Börje Björklund, 1962, sid: 5 ff.

¹³⁹ Börje Björklund 1962, s 15.

Möjligheten finns förstås att den anonyme författaren till Delsbos hemsida har fått sin uppgift någonstans ifrån. Kanske har Messenius, som uppenbarligen kunde läsa runor, skrivit om att Staffan prästvigat Djure Jarl i sin *Scondia Illustrata*? Jag vet inte. Men jag tror inte det. I ett verk av J. J:sson Hanzén — *Järvsö prästgård* — sägs ingenting om det, trots att en avsevärd del av boken behandlar brytningstiden mellan hedendom och kristendom. Uppgiften är allt för uppseendeväckande för att han inte åtminstone skulle omnämna den. Staffanslegenden går han inte in på överhuvudtaget. Däremot drar han slutsatsen lokala stormän ofta ansvarade för den lokala kulten, och följaktligen var ett slags präster, och att det ofta var dessa som, efter omvändandet, prästvigdes: "Vi hålla således för troligt, att prästgården på Järvsö kyrkö varit prästgård ännu innan kristendomen infördes i socknen."

På 1700-talet trodde man att Järvsö är en förvanskad form av Jarlsö, varav idén kommit att denne runstens-Djure skulle ha haft titel av jarl. Denna tanke omhuldades av Olof Broman¹⁴⁰ och efter honom Pehr Schissler, från och med 1729 kyrkoherde i Järvsö, som år 1753 utgav den lilla skriften *Jerlsö Sockns Beskrifning*, i vilken han beskriver och även återger texten i den runsten som långt senare skulle få namnet H6, och som står just på den lilla ö där Järvsö kyrka står. Schissler skriver att Järvsö kan härledas ur orden

Jerl, Jarl, eller Jærl; ty oansett thet skulle bestridas, at then som thenne Ö i början bebott, och til hwilkens minne then Sten är, som står uprester på Prästegården, icke någon man af besynnerligit värde varit, eller med Jarlanamn och heder försedd, som dock gifvas kunde, så wida bekant är at sjökanten i Helsingeland haft sine Jarlar och Hövdingar; så har han likafullt, såsom bland the mindre wärdige och såsom en Socknens föreståndare och gammal hedersman, ägt förmodligen Jarla namn, och efter honom Socknen sålunda blifwit kallat Jerlsö.¹⁴¹

Detta hävdar han efter att ha avvisat idén att Järvsö skulle ha kommit från djuret järv, som finns avbildat på socknens sigill. Men Järvsö kommer från varken järv eller jarl. Stefan Brink skriver i *Ortnamn i Hälsingland*:

Järvsö (*Yærdø* 1314) har sin kyrka strategiskt belägen på en liten ö i Ljusnan, liggande centralt i socknen som är itudelad av älven. Detta önamn — som har blivit ett sockennamn — består av ett välbelagt

¹⁴⁰ Olof Broman, *Glösisvallur*, band II, 1953.

¹⁴¹ Pehr Schissler 1972, s 14.

gammalt mansnamn fsv *lærd*, ursprungligen brukat som binamn 'den brune', samt efterleden ø.¹⁴²

Efter denna vidlyftiga utredning av uppgiften om Staffans prästvigning torde man kunna säga följande: Här ser vi i detalj hur en legend växer.

3:10 Jättekorset i Hassela¹⁴³

Sommaren 2013 invigdes ett trettio meter högt kors på Svartberget helt nära Hassela i Nordanstigs kommun i närvaro av bland andra en biskop emeritus och en domkyrkokomminister. Det första spadtaget togs den 10 september 2010 med en grävskopa med Nordanstigs kommunalråd Stig Eng bakom spakarna. Då hade det gått 25 år mellan idé och verklighet, och upphovsmannen, kyrkoherden i Hassela Karl Åkerblom, var pensionerad. På en bild i en flersidig annonsbilaga ses han stå mitt i skogen, stolt hållande i ett modellbygge av korset med tillhörande kapell. "Jag tror verkligen att Gud vill ha ett kors däruppe", säger Åkerblom.

Kapellet är nämligen byggt så att korset är en del av det, eller kanske kapellet snarare är en del av korset. Och detta kapell är namngivet efter Staffan: Sankt Staffans kapell.

I annonserna understryks på flera ställen korsets storlek och att det är rest i Sveriges geografiska mitt. Kända och okända personer intervjuvas om vad de tycker om att ett 30 meter högt kors har rests i Hassela. Kristna profiler som Alf Svensson och Ulf Ekman intervjuvas. En känd slalomåkare med rötter i Hassela uttrycker förhoppning om att korset ska dra folk till den närbelägna skidbacken. Lokala företagare hoppas på att korset ska bidra till ökad turism och att Nordanstig blir en tillväxtkommun. Tillverkaren av korset, vars företag ägts av familjen i tre generationer, får frågan: "Vad skulle din farmor och farfar säga om de visste att ni skulle bygga ett högt kors som ska resas i Sveriges mittpunkt?" I en faktaruta jämförs korset med Kristusstatyn i Rio de Janeiro.

Läsarna uppmanas att sponsra projektet. Bidrar man med minst 250 kr får man sitt namn infört i gåvoboken. För 500 kr får man ett gåvodiplom, och den som betalar minst 1000 kronor "blir ägare till en centimeter av korset" och får sitt namn på en minnestavla.

¹⁴² Stefan Brink, s 37.

¹⁴³ Uppgifterna under denna rubrik har jag hämtat från två (icke paginerade) annonser på webben. Då de inte är paginerade, och då de bara är två, väljer jag att inte sätta ut noter, utan redovisar de två länkarna här:

http://staffanskapellet.se/files/2913/0875/1629/korset_2011.pdf
<http://staffanskapellet.se/files/1613/0875/1461/bilaga.pdf>

Men även Staffan får utrymme. Legenden om Staffan återberättas i korthet. Personer svarar på frågan vad Staffan betyder för dem. För Karl Åkerblom symboliserar Staffan kampen för "människovärde och yttrande- och religionsfrihet." Alf Svensson uttrycker sig på liknande sätt angående vad korset symboliserar.

Vid Sankt Staffans kapell planeras även "teaterspel under bar himmel. Det är den kyrkohistoriska gestalten S:t Staffan som ska lyftas fram i spelen. [...] Idén är att låta bygdens egna ungdomar ta ansvar för spelen, både som skådespelare och musiker." Utomhusscenen ska kunna rymma 9 000 personer.

Jättekorset i Hassela har otvivelaktigt något monumentalt över sig. Själva projektet beskrivs som ett prov på Hasselabygdens initiativförmåga och företaganda och förmåga till kraftsamling av hela bygden, och flera personer i annonsen uttrycker förhoppningar om att det ska bli en motor i bygdens fortsatta utveckling. Den kristna tron beskrivs som bygdens räddning, som det som kan åstadkomma en sådan gemensam kraftsamling.

Staffan är så att säga förevändningen för projektet. Med Staffan kombineras tanken att Hassela ligger mitt i Sverige. Jag tror, att utan den kombinationen hade projektet möjligen varit svårt att motivera.

Hela projektet med jättekorset påminner om hedna tiders fallosdyrkan. Låt vara att det inte är kornet som ska fås att gro och frodas, utan näringslivet och den av näringslivet beroende bygden. Korset ska stimulera näringslivet, locka kändisar och turister och investerare till bygden, sätta Hassela på kartan. Och vid korsets fot ska ungdomar uppföra skådespel till Staffans ära, och man planerar för en publik på 9 000 personer.

Man kan erinra sig vad Moberg säger på tal om forntida monumentalkonst. Den byggdes ofta inte när samhällena blomstrade, utan när den obevekliga nedgången hade börjat. Moberg citerar en viss Ramqvist:

I själva verket är det fullt möjligt, och kanske rimligare, att tolka monumentaliseringsen och ett ökat utnyttjande av symboler som ett uttryck för att det rådande och under århundranden uppbyggda systemet allt mer sätts i fråga och närmar sig ett krisläge.¹⁴⁴

Historiebruket av jättekorset i Hassela syftar till ekonomisk vinning och gemenskapskänsla. Staffan motiverar resandet av korset, och också han blir ett medel för att skapa gemenskap, vilket är tydligt ifråga om teaterspelen. Som martyr som inte kompromissar med sin tro får han stå för demokrati och religions- och yttrandefrihet.

¹⁴⁴ Mats Moberg 2002, s 71-72.

3:11 Staffan inom konsten

Medeltida avbildningar av Staffan är inte kända. De senaste hundra åren har emellertid ett antal konstnärer behandlat Staffanslegenden. Denna senkomna ikonografi har kunnat växa fram sedan "katolikerskräcken" avtagit och lämnat plats för ett stigande behov av kontinuitet i en alltmer föränderlig värld.

3:11:1 Gustav Sundin

Gustaf Sundin har målat en tavla som numera kan beskådas på Bollnäs Folkhögskola. Här ser man Staffan rida i full fart med munkkåpan fladdrade, förföljd av två ryttare iförda vikingahjälmarna och med dragna svärd. Om några ögonblick kommer Staffan att vara slagen till marken, men än är han okuvad, manhaftigt driver han hästen till det yttersta, hela kroppshållningen uttrycker viljestyrka. Gustav Sundin tycks vilja förmedla att Staffan var en handlingens man, en man som likt Ansgar färdats långt, trotsande väder och vid och onda anslag. I varje fall skiljer sig Gustav Sundins Staffansmålning markant från medeltidens helgonbilder, där martyren med from uppsyn och med blicken riktad mot himlen helt passivt låter sig dödas. Sundins Staffan ger uttryck för styrka, ungdom, aktivism och kärlek till hembygden. Den kan jämföras med Puck Beers Staffan och S. Gabrielssons Staffan.

3:11:2 Erik Stenholm (1901-1976)

Det märkligaste med Erik Stenholms Staffansmålning är det årtal han sätter för Staffans verksamhet som missionär: mitten av 800-talet. Han tycks ha valt att gå efter Prosaiska krönikans uppgifter, och såvitt jag vet är han unik i det avseendet. Han avbildar Staffan med frimodig hållning, i toga och blå mantel; i handen håller han ett kors och han har dessutom en helgongloria. Han ser ut som en romersk senator; antagligen för att föra tanken till Stefanus. Stjärnan han pekar på torde vara Betlehemsstjärnan, och det påminner oss om Herodes stalleddräng. Under den ena målningen står texten: "STAFFAN HÄLSINGLANDS APOSTEL PREDIKADE OM KRISTUS UNDER MITTEN AV 800-TALET". Under den andra målningen står det:

”HERREN ÄR MIN HERDE. MIG SKALL INTET FATTAS. HAN GIVER MIG RO OCH FRÄLSAR MIN SJÄL”.¹⁴⁵

Erik Stenholms Staffan har något patriarkalt och befällande över sig. Att han är klädd som en romersk senator förstärker intrycket.

3:11:5 Eleonora Holmberg

Som slutvinjett må nämnas en bildväv av Eleonora Holmberg: *Biskop Staffan Hälsinglands apostel* från 2004.¹⁴⁶ Den må nämnas för att konstnären är en kvinna. Väven sprakar av färger, och Staffan på sin häst upptar ett mycket litet utrymme; han nästan försvinner in i bakgrunden. Här finns ingenting av det patriarkala eller av vurmen för det starka, dådkraftiga. Kanske är det själva legendens Staffan som här framställs; svärgripbar och undflyende, så suddig i konturerna efter 1000 år och sammanblandning med andra historiska gestalter, men ändå en del av den historiska väven.

Och med denna bild av Staffan låter vi honom tona bort. Det är dags att avsluta.

¹⁴⁵ <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=760001>

¹⁴⁶ Anders Woxberg 2005.

4

Avslutning

Legender har i sig något rituellt över sig. Innehållet i Staffanslegenden är detsamma, vi vet hur det slutar. Legender ger, liksom traditioner, ritualer och vanor, kontinuitet i en föränderlig värld. En institution som i särskilt hög grad står för allt detta är kyrkan.

Vad beträffar Staffanslegenden i sig har redan Ingeborg Nordin sagt allt som kan sägas. Jag har mera undersökt de sammanhang, där legenden återberättas. När? Var? Hur? Av vem? För vem? Hurdant har historiebruket varit?

För helgonen själva kan deras verksamhet sammanfattas i det latinska uttrycket imitatio Christi, Kristi efterliknelse, att leva och lida och dö som Jesus Kristus.

För stiftet var författandet av helgonlegender över ett lokalt helgon ett sätt att bevisa sitt existensberättigande och för att kunna hävda sig i konkurrensen med omkringliggande stift. Liknande maktpolitiska skäl fanns bakom kungarnas intresse för helgon.

Vanliga människor kunde vända sig till helgon i tider av nöd, både andlig och lekamlig, och helgonen kunde också ge anledning till pilgrimsresor, varvid de gav ett tillfälle för den enskilde att för en tid komma bort från lokalsamhällets sociala kontroll. De kunde också stärka individers och grupperns identitet och byars känsla av självbestämmande.

Under unionstiden uppstod i de högre kretsarna i Sverige en tanke att riket med dess traditioner och lagar var viktigare än kungen. Detta kan kallas nationalism, men till skillnad från den moderna nationalismen, som såg dagens ljus först på 1800-talet och som appellerade till de breda massorna, var unionstidens nationalism främst en angelägenhet för klerker och aristokrater. Försök gjordes dock att sprida nationalistiska känslor till bredare folklager, och till det ändamålet upplivades lokala helgonkulter och spreds över riket. Detta skedde främst under Sten Stures tid. Staffan nämns bara i två krönikor, och dessa är skrivna under Karl Knutssons tid, men detta är nog likväl ett utslag av samma tendens.

Under reformationen, präglad av centralisering och nationellt uppvaknande, behandlades Staffanslegenden av bröderna Johannes och Olaus Magnus, Johannes Vastovius samt Johannes Messenius, de tre förra katoliker, Messenius med katolska sympatier. Staffan var ett lokalhelgon och var inte lämpad att utnyttjas för nationella ändamål. Därför var han bara av intresse i egenskap av sina rent katolska egenskaper.

Efter reformationen sjönk helgonens aktier, vilket vi har sett hos Olof Broman. Denne driver hejdlöst med Staffan. Bakom ligger antikatolicism. Men det kan också förklaras med

upplysningens idéer, vilka inbegrep hat mot vidskepelse och förakt för allt medeltida. En mer personlig stil präglade tidens författarskap i jämförelse med tidigare sekel, vilket kan förklara den hejdlösa driften. Samtidigt var Broman påverkad av Rudbecks göticism, vilket förklarar att han ändå ägnar så stort utrymme åt Staffan.

För Fredrik Winblad von Walter är han en äldre herre, vis, ståndaktig, orubbligt lugn. Det sammanhänger med romantikens förnyade intresse för medeltiden.

Puck Beer ställer Staffan som en motkraft mot nazisterna, och hon försöker göra Staffan attraktiv för ungdomen. Det gör också S. Gabrielsson, som i en dikt nämner honom i samma andetag som Nathan Söderblom, men här blir perspektivet mer lokalpatriotiskt.

Inom vetenskapen har man inte alltid sett helt rationellt på Staffanslegenden. Framförallt har man på högst tvivelaktiga grunder velat se Staffan i bonaderna från Skog (Carl Henrik Martling) och Överhogdal (Georg Johansson Karlin). Här kan man säga att någon form av lokalpatriotism har tagit överhanden över vetenskaplig nykterhet.

Idag används Staffan i marknadsföringssyfte på hemsidor, och även i stora sammanhang som i Hasselas projekt med jättekorsen. I det senare fallet ingår Staffan i ett monumentalt PR-jippo, som för tankarna till en avlägsen tids fruktbarkulter och magiska besvärjelser, med ungdomar som årligen ska uppföra skådespel vid foten av 30 meter högt kors som skjuter mot skyn ur Sveriges geografiska mittpunkt men samtidigt demografiska periferi. Staffanslegenden används här för ekonomiska syften och för att skapa gemenskapskänsla och känslor av lokal identitet. Härtill har det gjorts konst föreställande Staffan. Detta hänger väl ihop med det allmänna allt starkare allmänna intresset för Sveriges medeltida och katolska kulturarv, som tar sig uttryck i bland annat pilgrimsvandringar och lajver.

Staffanslegenden har således genom tiderna gestaltats och tolkats i krönikor, romaner, dikter, vetenskapliga artiklar, på hemsidor, i konst, och har dessutom använts som motivering för att resa monument. Syftet har skiftat beroende på tiden och de historiska betingelserna från fromma religiösa andaktsändamål över kyrkopolitik, 1400-talsnationalism, antifascism, ungdomskult, PR-jippon och lokalpatriotism.

Vem den historiske Staffan än var, om han överhuvudtaget har funnits, så har han utövat ett enormt inflytande i förhållande till vad som är känt om honom.

Litteratur

Adam av Bremen. *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Proprius Förlag. Stockholm, 1984.

Andersson Maj-Britt. *Allmogemålaren Anders Ädel*. Bokförlaget Prisma. Smedjebacken, 2000.

Aronsson Peter, *Makten över minnet* (red. Peter Aronsson), Studentlitteratur, Lund, 2000.

Beer Puck. *Staffan Stalledräng*. P. A. Norstedt & Söner Förlag. Stockholm, 1944.

Björklund Börje. *Vite Krist och Hälsingen*. Järvsö Kyrkas Förlag. Ljusdal, 1962.

Brink Stefan. *Ortnamn i Hälsingland*. Almqvist & Wicksell Förlag, Stockholm, 1984.

Broman Olof. *Bromans Glysisvallur och öfriga skrifter rörande Hälsingland*. Första bandet respektive andra bandet. Almqvist & Wicksell Boktryckeri AB, Uppsala 1953.

De isländska sagorna. Andra bandet. *Västlandssagor*. Tolkning och kommentar av Åke Ohlmarks. Steinviks Bokförlag AB, Örebro, 1963.

De isländska sagorna. Tredje bandet. *Nordvästislands sagor*. Tolkning och kommentar av Åke Ohlmarks. Steinviks Bokförlag AB, Örebro, 1963.

Franzén Anne Marie, Nockert Margareta. *Bonaderna från Skog och Överhogdal och andra medeltida väggbeklädnader*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm 1992.

Guillou Jan. *Häxornas försvarare*. Piratförlaget, 2003.

Gräslund Ann-Sofie. (Kapitel 1. Arkeologin och kristnandet.) *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv*. Lunne Böcker, Uppsala, 1996.

Hofberg Herman. *Svenskt biografiskt handlexikon*. Albert Bonniers Förlag. Stockholm, 1906.

Humle Nils C. *Socknen på Ödmorden*. Nyströms Tryckeri AB, Bollnäs, 1987.

Lindemann Jürgen. *Broder Jakob...! I pilgrimernas spår från Malmö till Santiago de Compostela*. Malmö stad. (Övriga förlagsuppgifter saknas.)

Lindroth Sten. *Svensk lärdomshistoria. Medeltiden/Reformationstiden*. Norstedts. Södertälje, 1989.

Lundell Jan. *Pilgrimsspår. Medeltida färdvägar och pilgrimsminnen i Hälsingland*, Hälsinglands museum/Sensus Studieförbund, Hudiksvall, 2002.

Lundén Tryggve. *Svenska helgon*. Verbum, Stockholm, 1972.

Mogren Mats *Faxeholm i maktens landskap. En historisk arkeologi*. Almqvist & Wicksell International. Malmö, 2002.

Ohlmarks Åke. *Fornnordiskt lexikon*, Tiden, Södertälje, 1994.

Pegelow Ingalill. *Helgonlegender*. Carlssons Bokförlag, Stockholm 2006.

Pousard Petra. *Ragnarök och den nya tiden. En undersökning av medeltida bildmotiv från Hälsingland*, C-uppsats Religionsvetenskap, Högskolan i Gävle, 2003.

Rimbert. *Ansgars levnad*. Svenska Kyrkans Diakonistyrelses Bokförlag. Uppsala, 1930.

Schissler Pehr. *Jerlsö Sokns i Helsingland beskrifning*. Bokförlaget Rediviva, Stockholm 1972. (Faksimilutgåva.)

Stenberger Mårten. *Det forntida Sverige*, AWE/GEBERS, Lund 1979.

Svanberg Jan & Qvarnström Anders. *Sankt Göran och draken*. Rabén Prisma. Milano 1998.

Svensk uppslagsbok. Band 29. Handelsaktiebolaget Nordens Tryckeri, 1938.

Svenskt litteraturllexikon. C W K Gleerup Bokförlag, Lund, 1970

Två hälsingesocknar. Några anteckningar till Segersta och Hanebo socknars historia. Red. Nils C. Humle. Segersta Hembygdsförenings Förlag, Bollnäs, 1983.

Vikingahistorier. Översättning Åke Ohlmarks. Klassikerförlaget, Uddevalla 1995.

Williams Henrik (Kapitel 2. Vad säger runstenarna om Sveriges kristnande.) *Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv.* Red. Bertil Nilsson. Lunne Böcker, Uppsala, 1996.

Winblad von Walter, Fr. *Helsingminnen.* Bokförlaget Rediviva. Stockholm, 1972.

Woxberg Anders. *På klövjestigar genom Ödmården. Envandring bland sägner och skrönor från stigmän till skogfinnar.* Ockelbo Hembygdsförening, 2005.

Ågren Henrik. *Erik den helige — landsfader eller beläte. En rikspatrons öde i svensk historieskrivning från reformationen till och med upplysningen.* Sekel Bokförlag & Henrik Ågren, Lund, 2012.

Ödman Per-Johan. *Kontrasternas spel. En svensk mentalitets- och pedagogikhistoria.* Bokförlaget Prisma, Nørhaven, Danmark, 1998.

Ödmann Samuel. *Samuel Ödmann Hågkomster. Erik Gustaf Geijer. Minnen.* Bokförlaget Prisma, Stockholm, 1962.

Tidningar, tidskrifter

Lithberg Nils. *Sanct Staffans stupa och ett forngermanskt lagstadgande.* Fornvännen 1916.

Ljusnan, Måndagen 2:a december 2013. Intervju med Dick Harrison.

Nordin Ingeborg. *Staffan, Hälsingarnas apostel, i lokal tradition och levande sägen.* Fornvännen 1932.

Källor från Internet.

Adlibris. Om Henrik Ågrens bok: *Erik den helige. Landsfader eller beläte?*
<http://www.adlibris.com/se/bok/erik-den-helige-landsfader-eller-belate---en-rikspatrons-ode-i-svensk-hist-9789185767960>

Delsbos hemsida. http://www.delsboonline.se/empty_72.html

Häsinglands medeltid.

<http://www.lansmuseetgavleborg.se/files/1/85/94/116/136/halsinglands%20medeltid.pdf>

Katolska kyrkan Norge. <http://www.katolsk.no/biografier/historisk/scorvey>

Korset i Hassela http://staffanskapellet.se/files/2913/0875/1629/korset_2011.pdf

<http://staffanskapellet.se/files/1613/0875/1461/bilaga.pdf>

Svenska kyrkan. Erik Stenholm. <http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=760001>